

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 73 | 2019 | št. 3-4 (160) | str. 265-526

Peter Štih, *Sv. Maksimilijan Celejanski, Maksimilijanova meniška celica v Pongauu in začetki pokristjanjevanja Karantancev* • Tomaž Lazar, *Bojni načrt iz časa beneške vojne v zapuščini Krištofa Ravbarja: dragoceno odkritje v ljubljanskem Nadškofijskem arhivu* • Andrej Sušjan – Stanislav Južnič, *Theodor Kravina von Kronstein in njegov Oris ekonomskih znanj* • Vanja Kočever, *Ali je slovenska etnična identiteta obstajala v prednacionalni dobi? Kolektivne identitete in amplitude pomena etničnosti v zgodnjem novem veku (2. del)* • Monika Pemič, *Slovensko narodno gibanje in izvirna podoba Narodnega doma v Mariboru*. Jan Vejrych, *njegovi slovenski naročniki in odzivi tedanjega občinstva* • Radoslav Raspopović, *Ruska emigracija v Črni gori po letu 1919* • Ivan Smiljanič, *Kralji, doktorji, revolucionarji: spominska obeležja v avli rektorata Univerze v Ljubljani*

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 73 | 2019 | št. 3-4 (160) | str. 265–526

Izdaja
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
Ljubljana

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Mednarodni uredniški odbor: dr. Kornelija Ajlec (SI), dr. Tina Bahovec (SI),
dr. Bojan Balkovec (SI) (tehnični urednik), dr. Rajko Bratož (SI),
dr. Ernst Bruckmüller (AT), dr. Liliana Ferrari (IT), dr. Ivo Goldstein (HR),
dr. Žarko Lazarević (SI), dr. Dušan Mlacović (SI) (namestnik odgovornega
urednika), dr. Božo Repe (SI), dr. Franc Rozman (SI), Janez Stergar (SI),
dr. Imre Szilágyi (H), dr. Peter Štih (SI) (odgovorni urednik), dr. Marta
Verginella (SI), dr. Peter Vodopivec (SI), dr. Marija Wakounig (AT)

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji, prav tako morajo poskrbeti za
avtorske pravice za objavljeno slikovno in drugo gradivo, v kolikor je to
potrebno. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva
in navedbo vira. Avtorji prispevkov se z objavo v Zgodovinskem časopisu
strinjajo, da so lahko njihova besedila objavljena tudi v elektronski obliki
Zgodovinskega časopisa ali posamezno.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 20. novembra 2019.

Prevodi: Saša Mlacović (angleščina)

Oblikovanje in oprema: Vesna Vidmar

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani,
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, tel.: (01) 241-1200,
e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Letna naročnina: za leto/letnik 2019: za nečlane in zavode 32 €, za društvene člane 24 €,
za društvene člane – upokojence 18 €, za društvene člane – študente 12 €.
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 16 € (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 €
in za študente 25 €.

Plačuje se na transakcijski račun: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Slovenija
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2, 1520 Ljubljana LJBAS12X

Sofinancirajo: Publikacija izhaja s finančno pomočjo Javne agencije za raziskovalno
dejavnost RS

Prelom: ABO grafika d.o.o. – zanj Igor Kogelnik

Tisk: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, november 2019

Naklada: 780 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih
bazah: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH),
Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences,
ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art,
Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

BULLETIN OF THE HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA (HAS)

International Editorial Board: Kornelija Ajlec, PhD, (SI), Tina Bahovec, PhD, (SI), Bojan Balkovec, PhD, (SI) (Technical Editor), Rajko Bratož, PhD, (SI), Ernst Bruckmüller, PhD, (AT), Liliana Ferrari, PhD, (IT), Ivo Goldstein, PhD, (HR), Žarko Lazarević, PhD, (SI), Dušan Mlacović, PhD, (SI) (Deputy Editor-in-Charge), Božo Repe, PhD, (SI), Franc Rozman, PhD, (SI), Janez Stergar (SI), Imre Szilágyi, PhD, (H), Peter Štih, PhD, (SI) (Editor-in-Chief), Marta Verginella, PhD, (SI), Peter Vodopivec, PhD, (SI), Marija Wakounig, PhD, (AT)

The authors are responsible for the contents of their articles, they must also secure copyrights for the published photographs and figures when necessary. Reprints of articles, photographs, and graphic material are only allowed with explicit permission of the editorial office and must be cited as sources. By submitting their articles for publication in *Zgodovinski časopis*/Historical Review, the authors agree that their texts can be published in the electronic form of *Zgodovinski časopis*/Historical Review or separately.

The editing of this issue was completed on November 20, 2019.

Translated by: Saša Mlacović (English)

Design: Vesna Vidmar

Headquarters and Mailing Address: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia, phone: +386 1 241-1200, e-mail: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Annual Subscription Fee (for 2019): non-members and institutions 32 €, HAS members 24 €, retired HAS members 18 €, student HAS members 12 €.

Price: 16 € (VAT included).

Subscription Fee: foreign institutions 45 €, individual subscription 35 €, student subscription 25 €

Transaction Account Number: SI 56020 1 000 12083935

Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2,
1520 Ljubljana LJBASI2X

Co-Financed by: Slovenian Research Agency

Printed by: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, November 2019

Print Run: 780 copies

Historical Review is included in the following international databases: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskicasopis.si>

info@zgodovinskicasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

Razprave – Studies

- Peter **Štih**, Sv. Maksimilijan Celejanski, Maksimilijanova meniška celica
v Pongauu in začetki pokristjanjevanja Karantancev.....272–293
St Maximilian of Celeia, Maximilian's Monastic Cell in
Pongau and the Beginnings of Carantanians' Christianisation
- Tomaž **Lazar**, Bojni načrt iz časa beneške vojne
v zapuščini Krištofa Ravbarja:
dragoceno odkritje v ljubljanskem Nadškofijskem arhivu.....296–345
A Battle Plan from the Period of the Venetian War in Christoph Rauber's
Legacy: A Valuable Find in the Archdiocesan Archive in Ljubljana
- Andrej **Sušjan** – Stanislav **Južnič**, Theodor Kravina von Kronstein
in njegov *Oris ekonomskih znanj*346–365
Theodor Kravina von Kronstein and His
Outline of Economic Knowledge
- Vanja **Kočevar**, Ali je slovenska etnična identiteta obstajala
v prednacionalni dobi?
Kolektivne identitete in amplitude pomena
etničnosti v zgodnjem novem veku (2. del)366–411
Did the Slovene Ethnic Identity Exist in the Pre-National Period?
Collective Identities and Amplitudes of the Importance
of Ethnicity in the Early Modern Period (Part II)
- Monika **Pemič**, Slovensko narodno gibanje in izvirna podoba
Narodnega doma v Mariboru. Jan Vejrych, njegovi
slovenski naročniki in odzivi tedanjega občinstva.....412–441
The Slovene National Movement and the Original
Appearance of Narodni Dom in Maribor.
Jan Vejrych, His Slovene Clients and the Audience's Response
- Radoslav **Raspopović**, Ruska emigracija v Črni gori po letu 1919442–455
Russian Immigration to Montenegro after 1919
- Ivan **Smiljanič**, Kralji, doktorji, revolucionarji: spominska
obeležja v avli rektorata Univerze v Ljubljani.....456–490
Kings, Doctors, Revolutionists: Memorials in the
Lobby of the University of Ljubljana's Rectorate

Jubileji – Anniversaries

Profesorica Carole Rogel – osemdesetletnica (Peter Vodopivec).....	492–496
--	---------

Ocene in poročila – Reviews and Reports

Privilegium maius. Autopsie, Kontext und Karriere der Fälschungen Rudolfs IV. von Österreich. / Falsche Tatsachen. Das Prilegium maius und seine Geschichte (Peter Štih).....	498–501
Die Steiermark im Spätmittelalter (Peter Štih)	502–504
Slavica Stojan, Ombla, vile i vilani. Povijest svakodnevica u ljetnikovcima Rijeke dubrovačke (15. do 19. st.). (Ignacij Voje)	505–508
Janez Šumrada, Adrijan Kopitar, Kranjski Janezi, Napoleonovi soldati. Francoski vojaški nabor v ilirski provinci Kranjski, 1812–1813 (Franc Rozman)	509–512
Danica Fink Hafner, Britanska demokracija. Suverenost parlamenta. (Peter Vodopivec).....	513–516

* * *

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis	518–521
Instructions for Authors	
Letno kazalo Zgodovinskega časopisa 73, 2019	522–526
Annual Content of Zgodovinski časopis – Historical Review 73, 2019	

Razprave

Monika Pemič
Slovensko narodno gibanje in izvirna
podoba Narodnega doma v Mariboru.
Jan Vejrych, njegovi slovenski naročniki
in odzivi tedanjega občinstva

PEMIČ, Monika, dipl. umetnostna zgodovinarica, raziskovalka, Hamburger Stiftung zur Förderung von Wissenschaft und Kultur, D-20148 Hamburg, Feldbrunnenstraße 52, monikapemic@yahoo.de

Slovensko narodno gibanje in izvirna podoba Narodnega doma v Mariboru. Jan Vejrych, njegovi slovenski naročniki in odzivi tedanjega občinstva

Zgodovinski časopis, Ljubljana 73/2019 (160), št. 3–4, str. 412–441, cit. 123

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Članek predstavlja rekonstrukcijo poteka gradnje mariborskega Narodnega doma od prvega predloga do realizacije objekta zgrajenega v letih 1897–1899. Načrte za stavbo v slogu češke neorenesanse je prispeval priznani češki arhitekt Jan Vejrych. V nasprotju z doslej prevladujočim mnenjem, da so mariborske Slovence pri udejanjanju te naloge ovirali predvsem nemško-nacionalni skrajneži, je mogoče na osnovi ovrednotenja arhivskega gradiva, stavbe same in notranje opreme ter sočasnih odmevov v časopisju in osebnih korespondencah pokazati, da je bila za zavlačevanje gradnje v veliki meri odgovorna neenotnost takratnih vodilnih Slovencev v Mariboru.

Ključne besede: Narodni dom Maribor, češka neorenesansa, Janko Sernec, Jernej Glančnik, arhitekt Jan Vejrych

PEMIČ, Monika, BA in Art History, Researcher, Hamburger Stiftung zur Förderung von Wissenschaft und Kultur, D-20148 Hamburg, Feldbrunnenstraße 52, monikapemic@yahoo.de

The Slovene National Movement and the Original Appearance of Narodni Dom in Maribor. Jan Vejrych, His Slovene Clients and the Audience's Response

Historical Review, Ljubljana 73/2019 (160), No. 3–4, pp. 412–441, 123 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

The article examines the process of construction of Narodni Dom from the first proposal to its completion in 1897–1899. The building in the style of the Czech Neo-Renaissance was designed by the renowned Czech architect Jan Vejrych. Contrary to the predominant opinion that Maribor-based Slovenes were hindered in the completion of this task by the German nationalist extremists and based on an assessment of the archival material, the building itself, its furnishings, contemporary echoes in the press, as well as personal correspondence, it can be demonstrated that the construction was stalled largely due to the disunity among the leading Slovenes in Maribor at the time.

Key words: Narodni Dom Maribor, Czech Neo-Renaissance, Janko Sernec, Jernej Glančnik, the architect Jan Vejrych

Na političnem odru druge polovice 19. stoletja so postajali slovensko govoreči meščani čedalje vidnejši akterji.¹ V mestih, v katerih je do tedaj vladala nemško govoreča elita, jim je za politična, kulturna in družabna srečanja primanjkovalo ustrezne infrastrukture. Najeti prostori, kamor so se po sili razmer zatekali, so bili le za silo prirejeni za različne potrebe. Člani *Slovanske čitalnice v Mariboru* so se pritoževali nad najetimi prostori, češ da v njih »vse manjka, garderoba, zrak, prostor.«² Potreba po poslopjih, v katerih bi našla prostor vedno številnejša narodna društva in ki bi s svojo reprezentativnostjo pričala o prisotnosti slovenske skupnosti v mestu in njeni gospodarski moči, je bila velika. V ta namen so pričeli povsod na Slovenskem gradnjo večfunkcionalnih društvenih stavb – narodnih domov, ki so, kot priča že samo poimenovanje, predstavljali stavbni tip *par excellence*, namenjen narodu v času krepitve njegovega položaja. Spodbude so prihajale iz drugih delov Habsburške monarhije – s Hrvaške, iz Galicije, Moravske, avstrijske Šlezije in Češke, kjer so prednjačili v gradnji tovrstnih stavb.³ Gradnja narodnega doma je za lokalno skupnost pomenila ogromen izziv. V procesu, ki je spremljal realizacijo projekta, so se kresala mnenja in učvrščevala narodna stališča, na osnovi katerih se je oblikovala narodna skupnost. V Mariboru je ta v času gradnje nastopala še enotno, nedeljeno na klerikalni in liberalni tabor. Namen pričujočega prispevka je s pomočjo ovrednotenja arhitekturnega spomenika in okoliščin, ki so spremljale gradnjo, rekonstruirati različne poglede narodnih protagonistov. Podati želi diferencirano podobo slovenskega narodnega gibanja v mestu, ne da bi pri tem iz mnenj

¹ Problematike arhitekture Narodnega doma v Mariboru sem se dotaknila v več javnih predavanjih: *Heime für die Nation* (referat v okviru študijskega srečanja Warburg-Kolleg »Die Nationalisierung der Kunst – The making of National Art«, Hamburg, 24. 3. 2006); *Narodni domovi – domovi za narod?* (predavanje v okviru SUZD v Cankarjevem domu, Ljubljana, 26. 3. 2007); *Heime für die Nation. Die slowenischen Vereinshäuser in Ljubljana und in Maribor*, Institut für osteuropäische Geschichte, Universität Kiel, 22. 4. 2008 (vabljen predavanje v okviru serije »Aktuelle Probleme der Osteuropaforschung«); *Predstavitev prvotne podobe Narodnega doma v Mariboru*, Narodni dom, Maribor, 25. 10. 2017. Nekatera odkritja tega članka so strnjena v prispevku: Pemič, Heime der Nation, oz. natančneje predstavljena v prispevkih: Pemič, Novoodkriti dokumenti, ter ista avtorica, Jan Vejrychs Narodni dom.

Za podporo pri pisanju prispevka se pristrčno zahvaljujem prof. dr. Janu Philippu Reemtsmi, svojemu mentorju prof. dr. Wolfgangu Kempu, slovenskim kolegom red. prof. dr. Samu Štefancu, doc. dr. Stanku Kokoletu, doc. dr. Gašperju Cerkovniku, muzejski svetnici mag. Mojci Jenko ter arhivskemu svetovalcu Leopoldu Mikcu Avberšku. Pristrčna hvala tudi Katji Uršič Blažič.

² SI_PAM/1210, Slovanska čitalnica Maribor, AŠ 3, Zapisnik odborove seje 5. 1. 1885; Hartman, Slovanska čitalnica, str. 307; Hartman, *Kultura v Mariboru*, str. 532.

³ *Heimstätten der Nation*.

posameznih odbornikov anticipiral poznejši idejno-politični razcep na liberalno in klerikalno stranko, ki mu v znanstveni literaturi lahko sledimo vse od pionirskih prispevkov Franja Baša in Bruna Hartmana dalje.⁴

Slika 1: Jan Vejrych, Narodni dom v Mariboru, po 1899 (© Zasebna domoznanska zbirka Primoža Premzla, Maribor).

Fig. 1: Jan Vejrych, Narodni Dom in Maribor, after 1899 (© Primož Premzl's private collection, Maribor).

⁴ Prim.: [Baš], *Posojilnica v Mariboru*; Baš, *Prispevki*; Hartman, *Kultura v Mariboru*. Nanju se opira večina poznejše literature. Diferenciran pogled na narodno dogajanje v Mariboru je za obdobje v času med 1848 in 1861 prispevala Karin Almasy, *Wie aus Marburgern*.

Izhodiščno stanje

Po prvih idejah o izgradnji lastnega Narodnega doma, ki so se že v šestdesetih letih 19. stoletja pojavile med Slovenci na Kranjskem, so se dobri dve desetletji pozneje tudi Slovenci v Mariboru začeli ukvarjati z mislijo o lastni društveni stavbi.⁵ Maribor je imel leta 1890 skoraj 20.000 prebivalcev – od teh se jih je 2.653 izreklo za slovenščino kot občevalni jezik – in je bil za deželnim glavnim mestom Gradcem drugo največje mesto na Štajerskem.⁶ Mesto v bližini slovensko-nemške jezikovne meje so si lastili tako Nemci kot Slovenci. Prvi so ga imeli za svojo južno obmejno trdnjavo, drugi pa so iz njega hoteli narediti središče slovenske Štajerske.⁷ Seveda ni šlo brez konfliktov. Nemci, predvsem nacionalni prenapeteži, so kritično zasledovali slovenski prodor v mestu. Vodilni lokalni nemški časopis *Marburger Zeitung* je opozarjal: »Prav tukaj se hočejo naši nasprotniki utrditi, saj so pravilno spoznali, da si bo, kdor ima v rokah Maribor, na dolgi rok podvrigel vso Spodnjo deželo in ji trajno zavladal.«⁸

Matično celico nove slovenske elite in njenih kulturnopolitičnih teženj v Mariboru je predstavljala *Slovanska čitalnica*, ustanovljena leta 1861.⁹ Poleg čtiva v slovenščini in v drugih slovanskih jezikih ter diskusij o narodnostnih vprašanjih je spodbujala še druge dejavnosti, in sicer gledališko, zborovsko petje ter različne večerne družabne dogodke.¹⁰ Mariborski Slovenci so se zavedali, da jim Čitalnica sicer služi kot kulturno-politično središče, da pa je za razvoj in obstanek slovenstva v mestu potrebna ustrezna ekonomska osnova. Zato so leta 1882 poleg samostojnega političnega društva ustanovili tudi svoj denarni zavod: *Posojilnico* – »registrovano zadrugo z omejenim poroštvom«.¹¹ Vodila jih je ideja, da bodo na ta način Slovincem v Mariboru in okolici z ugodnimi krediti zagotavljali finančno neodvisnost. Novo organizacijo je od ustanovitve do svoje smrti vodil odvetnik Jernej Glančnik (1844–1905), »spoštovan mož jasne vizije, nesebične narave, izjemno priden in poln energije, požrtvovalen in neustrašen domoljub«.¹² Med stranke mu je uspelo pridobiti

⁵ Selektivni pregled starejše literature, objavljen v: Sapač/Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*, str. 525–526, bi bilo mogoče dopolniti še z nekaj starejšimi in novejšimi prispevki: Stavba Národního domu; Národní dům v Mariboru; Verstovšek, Dr. Jernej Glančnik; [Baš], *Posojilnica v Mariboru*; Cevc, *Slovenska umetnost*, str. 153; Baš, *Prispevki*, str. 248–254; Prelovšek, *Identitätssuche und Nachholbedarf*, str. 123–124; Hartman, *Sto let*; Ciglencečki, *Maribor/Marburg*, str. 9; Uhlík, *Architekt Jan Vejrych*, str. 67–68; Latinović, *Narodni dom in Nemška hiša*, str. 47–51; Sapač, *Javne palače*; Lazarini, *The Architecture of Cultural Institutions*, str. 79; Uhlík, *Jan Vejrych*; Štuhec, *Z železnico*, str. 76–79; Uhlík, *Architekt Jan Vejrych*, str. 23, 25.

⁶ *Special-Orts-Repertorium von Steiermark*, str. 1.

⁷ Dober pregled politične situacije tega časa na Štajerskem še vedno nudi: Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, in dopolnjena izdaja v nemščini: Cvirn, *Das »Festungsdreieck«*.

⁸ *Marburg und die nationale Bewegung*.

⁹ Uradno ime: »Slovanska čitalnica v Mariboru«. O zgodovini: Hartman, *Slovanska čitalnica*. Arhivsko gradivo: SI_PAM/1210, *Slovanska čitalnica Maribor*.

¹⁰ Poziv.

¹¹ O zgodovini društva: [Baš], *Posojilnica v Mariboru*; o ciljih društva str. 58.

¹² *Národní dům v Mariboru*, str. 401.

tudi zeta, bogatega pivovarja Tscheligija.¹³ Število strank je raslo tudi zato, ker je (nemška) Mestna hranilnica odklanjala prošnje za kredite, ki so vsebovale dokumente v slovenskem jeziku.¹⁴ Do konca osemdesetih let 19. stoletja je *Posojilnica* v Mariboru postala najmočnejša slovenska denarna institucija; po prometu je dosegla velikost polovice mariborske Mestne hranilnice.¹⁵ Izdatno je podpirala različna narodna društva – od Čitalnice preko *Družbe sv. Cirila in Metoda* do študentskega društva *Triglav* v Gradcu.¹⁶ S tem je pomagala utrjevati slovenske pozicije.

Od ideje do realizacije projekta

Konec leta 1885 je odvetnik Janko Sernec (1834–1909), pobudnik in prvi predsednik mariborske *Slovanske čitalnice*, »glede primerniših soban za Čitalnico« na občnem zboru izrazil »željo, da bi se jelo, na kakoršen način koli, na to pripravljati, da dobi društvo s časom svoj ‚Narodni dom‘, kakšnega imajo Čitalnice v Ptujju, Rudolfovem in drugod«.¹⁷ Odborniki *Slovanske čitalnice*, med katerimi je bil tudi Glančnik, so uživali velik ugled in njihovo mnenje je v lokalni, nenehno rastoči in razvijajoči se slovenski skupnosti imelo veliko težo. Za realizacijo idej pa so potrebovali finančno podporo. Kot poroča Karol (Karel) Verstovšek, je leta 1890 ravnatelj Glančnik presodil, da je *Posojilnica* dovolj utrdila svoje finančne rezerve, da bi bilo mogoče začeti gradnjo lastnega poslopja, in z izdatno podporo Josipa Vošnjaka mu je za to idejo uspelo pridobiti celotno ravnateljstvo.¹⁸ Da je Glančnik igral vodenilno vlogo, razberemo tudi iz njegovega pisma, v katerem sporoča Pavlu Turnerju: »Pred nekolikimi dnevi posrečilo se mi je pridobiti večino pri ravnateljstvu posojilničnem za to, da nakupimo prostor za društveni hram [...].«¹⁹ Na občnem zboru 23. februarja 1890 se je tako večina članov izrekla za nakup parcele.²⁰ Gotovo je k tej odločitvi pripomoglo tudi tiho tekmovanje med Slovenci samimi. V Novem mestu je Slovencem že v sedemdesetih letih uspelo zgraditi lastno stavbo; ptujška Čitalnica je na začetku

¹³ Šlebinger, geslo: Glančnik; Verstovšek, Dr. Jernej Glančnik, str. 25–28.

¹⁴ Baš, *Prispevki*, str. 250, poroča, da je Mihaelu Vošnjaku 1887 uspelo preko posredovanja pri ministru Aloisu Pražaku doseči izpolnitev slovenske zahteve, »da se morajo vpisovati v zemljiške knjige slovenske vknjižbe, ako je prošnja slovenska.« Nemške posojilnice so na to odgovorile s prepovedjo dajanja kreditov, če so ali prošnja ali priloženi dokumenti vsebovali kako slovensko besedo. Citirano poročilo potrjuje tudi: Sernec, *Spomini*, str. 38.

¹⁵ Baš, *Prispevki*, str. 251.

¹⁶ SI_PAM/0645, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, AŠ 969, spis Zadr. I. 45. Predlogi in odobritve podpor so posamično podani v vsakokratnem protokolu seje društva.

¹⁷ SI_PAM/1210, Slovanska čitalnica Maribor, AŠ 3, Zapisnik občnega zbora 6. 12. 1885 (zapis po originalu); Hartman, Slovanska čitalnica, str. 308. O Sernecu: Savnik, geslo: Sernec, Janko starejši.

¹⁸ Verstovšek, Dr. Jernej Glančnik, str. 27. O Verstovšku: Rozman, geslo: Verstovšek, Karel.

¹⁹ Verstovšek, Dr. Jernej Glančnik, str. 27. Pismo se v PAM ni ohranilo.

²⁰ Tako poročata: Verstovšek, Dr. Jernej Glančnik, str. 27; Baš, *Prispevki*, str. 253. V SI_PAM so zapisniki občnih zborov *Posojilnice* nepopolno ohranjeni v dveh spisih: SI_PAM/0645, Okrožno sodišče Maribor, AŠ 969, spis Zadr. I. 45 in SI_PAM/0916, Posojilnica MB, AŠ 12. Protokol navedene seje ni ohranjen.

osemdesetih let kupila stavbo nekdanjega hotela in jo preuredila v Narodni dom.²¹ V večjih mestih, kot so bili Trst, Ljubljana ali Maribor, pa so bila stavbna zemljišča draga in pričakovanja, tudi glede na že obstoječo arhitekturo, bistveno večja, zato se Slovencem tam še ni uspelo proslaviti z lastnim poslopjem.

Glede na to, da se je ravnateljstvo *Posojilnice* od samega začetka strinjalo z gradnjo, preseneča dejstvo, da se je iskanje primerne parcele vleklo celi dve leti. Tudi odborniki Čitalnice, ki se je vedno znova spopadala s prostorskimi težavami, so se zavzemali za čimprejšnjo pridobitev lastnih prostorov in sklenili »poprositi gosp. predsednika posojilnice po posebni deputaciji, da pospešuje nakup posebne hiše.«²² Iz zapisnika seje odbora Čitalnice, ki je potekala 22. avgusta 1891, izve-mo, da je »g. predsednik ‚Posojilnice‘ odgovori[l], da še ‚Posojilnici‘ ni mogoče, kupiti sedaj takšne hiše, treba bo še nekaj let potrpeti.«²³ Poročilo se zaključuje z lakoničnim: »Se vzame naznanje.« Kljub temu je videti, da ta prizadevanja niso bila zaman, saj je 21. januarja 1892 lokalni časopis *Slovenski gospodar* objavil, da je »Slov. posojilnica v Mariboru [...] kupila na ugodnem prostoru torišče za ‚Narodni dom‘ [...]«. ²⁴ »Ugodni prostor« je predstavljala vogalna parcela med tedanjima Nagy Strasse (današnje Ulico kneza Koclja) in Badgasse (zdaj Ulico slovenske osamosvojitve), za katero so sodili, da bo z izgradnjo novega mostu čez Dravo postala osrednja prometna žila.²⁵ Zemljišče, le 300 metrov oddaljeno od Glavnega trga in Mestne hiše, je ležalo v na novo nastalem Graškem predmestju, ki je raslo med središčem mesta in železniško postajo. Ta lokacija je ustrezala bogatim meščanom, predvsem trgovcem, ki jim je bila pomembna bližina postaje in direktna povezava z Dunajem, vzpostavljena že leta 1846.

Franjo Baš, ravnatelj nekdanjega Banovinskega arhiva v Mariboru, je ob 50-letnici *Posojilnice* leta 1933 prispeval monografijo, v kateri med drugim upošteva tudi dokumente, ki jih danes v arhivu pogrešamo.²⁶ V njej poroča, da je Glančnik na občnem zboru 21. februarja 1892 poleg nakupa parcele oznanil tudi naročilo gradbenega lesa.²⁷ Ob tem je učitelj Janez Koprivnik (1849–1912) predlagal, naj »se ravnateljstvo pooblasti, da potrebno ukrene glede izdelanja načrtov in drugih priprav za stavljenje«. ²⁸ Temu predlogu je nasprotovala manjša skupina odbornikov – imena se niso ohranila –, ki je želela najprej videti gradbeni program.²⁹ Tako gradbeni program kot kakršenkoli namig, da se je o njem razpravljalo, se nista ohranila.

²¹ Sapač; Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*, ND Novo mesto: str. 585; ND Ptuj: str. 549–550.

²² SI_PAM/1210, Slovanska čitalnica Maribor, AŠ 3, Zapisnik odborove seje 15. 4. 1891 (zapis po originalu); Hartman, Slovanska čitalnica, str. 309 navaja napačno datacijo 15. 8. 1891.

²³ SI_PAM/1210, Slovanska čitalnica Maribor, AŠ 3, Zapisnik odborove seje 22. 8. 1891, Hartman, Slovanska čitalnica, str. 309.

²⁴ Narodni dom, *Slovenski gospodar*, str. 22.

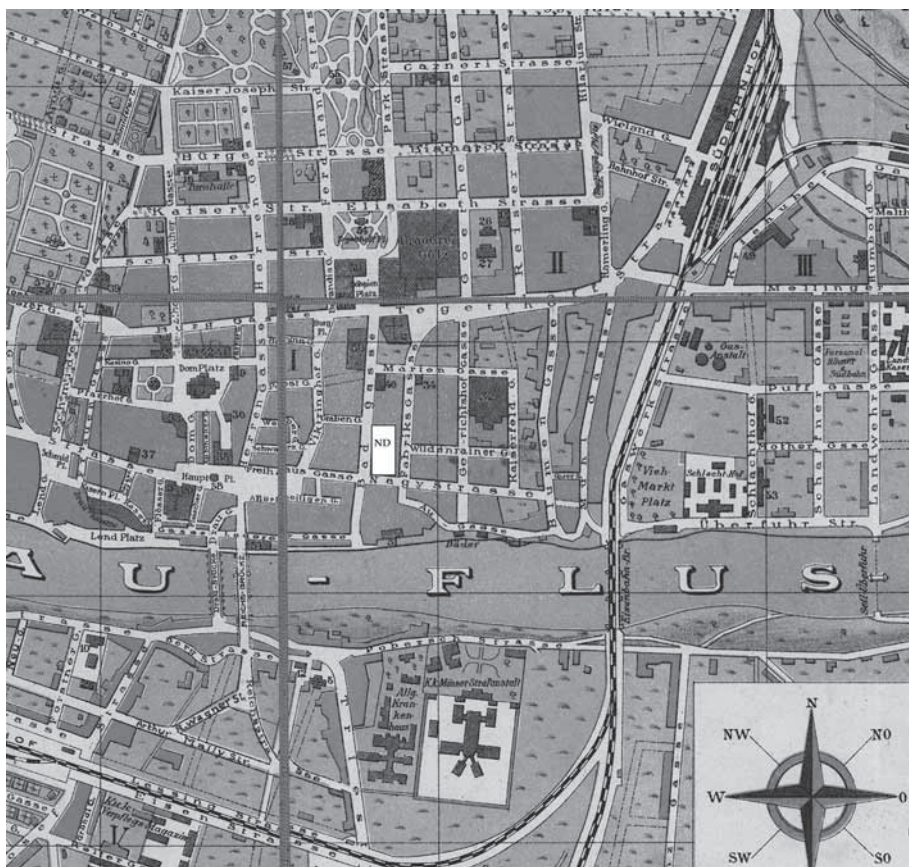
²⁵ SI_PAM/1545, Turner Pavel, AŠ 3, Pismo dr. Jerneja Glančnika dr. Pavlu Turnerju, Maribor, 28. 4. 1897; Národní dům v Mariboru, str. 401; Baš, *Prispevki*, str. 253.

²⁶ [Baš], *Posojilnica v Mariboru*.

²⁷ Prav tam, str. 53; Verstovšek, Dr. Jernej Glančnik, str. 27, zmotno poroča, da je Glančnik kupil parcelo 14. junija 1892; protokol seje društva v PAM ni ohranjen.

²⁸ Cit. po: [Baš], *Posojilnica v Mariboru*, str. 53; o Koprivniku: Šlebinge, geslo: Koprivnik, Janez.

²⁹ [Baš], *Posojilnica v Mariboru*, str. 53.

Slika 2: Ernst Engelhart, Načrt mesta Maribor, 1904/1915 (© Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana, Kartografska in slikovna zbirka).

Fig. 2: Ernst Engelhart, a plan of Maribor, 1904/1915 (© The National and University Library, Ljubljana, Map and Pictorial Collection).

Precej neverjetno je, da bi bil les naročen, preden so bili izdelani prvi načrti. To predpostavko podkrepljuje tudi datacija svitka načrtov za Narodni dom v Mariboru, ki jih hrani arhiv *Muzeja arhitekture in gradbeništva Narodnega tehničnega muzeja v Pragi* (*Národní technické muzeum – Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury a stavitelství*) in ki se začne z letom 1891.³⁰ Verstovšek, ki je v Maribor prišel šele leta 1898 in tako v svojem zapisu iz leta 1905 o dogodkih

³⁰ NTM, MAS, AAS, fond 62 – Vejrych, sign. 20071009/04/položka 20071015/04 – Národní dům Posojilnica v Mariboru (1891, 1895). Na ohranjenih načrtih mi letnice 1891 ni uspelo prepoznati. Fond, ki je bil v poplavih leta 2002 močno poškodovan, je bil pred nesrečo popisán, zato je verjetno, da vsaj nekateri osnutki brez vidne letnice izvirajo iz tega časa. Do odkritij v Arhivu arhitekture in stavbarstva Narodnega tehničnega muzeja v Pragi sem prišla v okviru pripravljanih raziskav za svojo doktorsko disertacijo na prijazni namig dr. Petre Vokáčové (Archiv hlavního města Prahy) in jih prvič evidentirala marca 2008 s pomočjo dr. Pavla Kodere (Národní technické muzeum). Datacijo odkritega gradiva mi je potrdil mgr. Jan Uhlík (Ústav dějin umění Akademie věd České republiky).

poroča iz druge roke, navaja, da je Jan Vejrych oddal prvi načrt leta 1892.³¹ Možno je, da je bila parcela kupljena tik pred koncem leta 1891 in so bili prvi načrti naročeni istočasno, še pred občnim zborom. V Maribor bi lahko prišli s časovnim zamikom, kar bi razložilo razliko v dataciji.

Izbira arhitekturnega stila ni pojasnjena. Baš piše, da naj bi ravnatelj *Posojilnice* dobil priporočilo, naj se obrne na Jana Vejrycha, neposredno od *Društva arhitektov in inženirjev kraljevine Češke (Spolek architektů a inženýrů v království Českém)*.³² Za to domnevo govori dejstvo, da je bil Glančnik velik čehofil.³³ Poleg njega sta sodelovala tudi dva Čeha: v gradbenem odboru inženir Jan Brabenec, inšpektor pri Južni železnici, in zdravnik Filip Terč (1844–1917) kot član nadzornega odbora.³⁴ Že v petdesetih letih 19. stoletja so Čehi v arhitekturi intenzivno iskali lastni narodni slog. Za prvo zgradbo z narodnim poslanstvom na Češkem velja cerkev sv. Cirila in Metoda v praškem Karlinu.³⁵ Na pobudo domoljubnega duhovnika Václava Štulca in kanonika Jana Valeriana Jirsika je bila zgrajena v letih 1853–1864 po načrtih arhitekta Karla Rösnerja. Morda je bil angažma praških klerikov vzor tudi za mariborske kanonike, da so podprli gradnjo narodnega doma v stilu češke neorenesanse. Za začetnika tega med češkimi domoljubi nadvse priljubljenega sloga velja Antonín Wiehl.³⁶ Zanimivo je, da se češka neorenesansa v posameznih arhitekturnih prvinah, kot so čela, stolpiči ali zasnova pročelja, bistveno ne razlikuje od proklamirane nemške – pri nas znane tudi kot »severne« – neorenesanse. Odločilno razliko med obema predstavlja ravno *sgraffitni* okras fasade in njegova sporočilnost.³⁷ K široki priljubljenosti tega sloga na javnih zgradbah, še posebej na mestnih hišah, posojilnicah in šolah po vsej češki deželi, je pripomogel prav Jan Vejrych.³⁸

Jan Bedřich Vejrych (1856–1926) je bil diplomant *C. k. Češke tehnične visoke šole* v Pragi (*C. k. Česká vysoká škola technická*), ki je delovala vzporedno s *C. k. Nemško tehnično visoko šolo* (*K. k. Deutsche Technische Hochschule*) in jasno opredeljevala narodno usmerjenost svojih absolventov.³⁹ Vejrych je bil na začetku devetdesetih let prava vzhajajoča zvezda med arhitekti, ki so zidali v slogu češke neorenesanse. Potem ko je slovenskim investitorjem oddal prve skice, se je vračal

³¹ Verstovšek, Dr. Jernej Glančnik, str. 27. O Verstovšku: Rozman, geslo: Verstovšek, Karel.

³² [Baš], *Posojilnica v Mariboru*, str. 54, in Baš, *Prispevki*, str. 251–252. Brez navedbe vira to mnenje povzemajo tudi poznejši avtorji, prim. mdr.: Stavbar, Narodni dom, *Celjski zbornik*, str. 99, in Štuhec, *Z železnico*, str. 78.

³³ O Glančnikovem čehofilstvu priča mdr. njegovo sporočilo Pavlu Turnerju: »Akoravno bi me bilo zelo zanimalo viditi česko zastavo in posetiti pri tej priliki Dunaj, moral sem se vendar temu letos odreči.« SI_PAM/1545, Turner Pavel, AŠ 3, Pismo dr. Jerneja Glančnika dr. Pavlu Turnerju, Maribor, 9. 7. 1895.

³⁴ Prim. tudi: Pertl, geslo: Terč, Filip.

³⁵ Prim. Vybíral, *Konstruování národní identity*.

³⁶ O češki neorenesansi mdr. prav tam in Vybíral, »... die Kunst muss aus nationalem Boden hervorgehen«.

³⁷ Vybíral, *Konstruování národní identity*.

³⁸ Prav tam.

³⁹ O tem vidnem češkem arhitektu in njegovem delu s starejšo literaturo Uhlík, *Architekt Jan Vejrych*; isti avtor, *Jan Vejrych* ter v slovenščini: Uhlík, *Arhitekt Jan Vejrych*.

za risarsko mizo, predeloval načrte in dodajal detajle vse do leta 1899, ko je oddal zadnji načrt, in so poslopje 13. maja 1899 dokončno predali namenu.

V tem obdobju je načrtoval tudi druge stavbe, zato ni presenetljivo, da posamezne elemente z mariborskih načrtov najdemo tudi pri njegovih drugih projektih iz tega časa. Tako je npr. kamnito rustiko pritličja mogoče v podobni obliki opaziti pri društveni hiši tamkajšnje *Posojilnice* v toplicah Lázně Bělohrad (1893–1894), pri Mestni hiši v Kladnem (1896–1898), pri nekdanjem Obrtnem muzeju v Chrudimu (1897–1898), pri nekdanji Dekliški šoli v Jilemnicih (1897–1899) ter pri Mestni hiši v Pardubicah (1892–1894). Pri društveni hiši v kraju Lázně Bělohrad najdemo celo mariborski zelo podobno vogalno dispozicijo ter podobne fasadne motive: osrednji del pročelja s polkrožnimi okni, uokvirjen z rizalitoma, ki sta zaključena s trikotnimi čeli, ter vhodno lopo z altano. Muzej v Chrudimu in šola v Jilemnicih imata tudi skoraj identično zasnovo stolpa. Napis »Posojilnica« za mariborsko fasado je nastal vzporedno z napisom »Radnice« za Mestno hišo v Kladnem; oba kažeta enako tipologijo pisave.⁴⁰ Glede na izbrani slog predstavljajo stalnico na več Vejrychovih poslopih tega časa okrašena trikotna čela, dekoracija v *sgraffitu* ter freske na medokenskih poljih. Ponovijo se mdr. na fasadah Mestne hiše v Pardubicah, Obrtnega muzeja v Chrudimu in Dekliške šole v Jilemnicih.

Med omenjenimi Vejrychovimi deli, ki so nastala v devetdesetih letih 19. stoletja, je Mestna hiša v Pardubicah, ki je v slovenski strokovni literaturi dolgo veljala kot vzorčna stavba, po kateri naj bi bil sezidan naš Narodni dom, le-temu še najmanj podobna.⁴¹ Na to dejstvo je opozoril Sergej Vrišer in poimenoval očitne razlike.⁴² Slednje se pojavljajo tako v tlorisih in izoblikovanju fasad kot v številu stolpov in njihovih zaključkih. Načrte za poslopje pardubiškega magistrata je izdelal Vejrych za arhitekturni natečaj leta 1892, verjetno po prvih osnutkih za Maribor. Njegov projekt je bil nagrajen in realiziran dve leti pozneje.⁴³ Naši investitorji so stavbo, ki je bila namenjena sedežu čeških mestnih oblasti in je bila zgrajena v času zastoja v Mariboru, izpostavili verjetno zato, da bi omahljivce prepričali o ugledu arhitekta in njegovega dela na Češkem in s tem poudarili pomembnost lastnega projekta.

Posamezne faze načrtovanja in gradnje lahko spremljamo na podlagi ohranjenih načrtov. Prav za Narodni dom v Mariboru se jih je med vsemi narodnimi domovi na Slovenskem ohranilo največ, manjši del v Pokrajinskem arhivu v Mariboru, večji del, ki obsega blizu 140 osnutkov, v Arhivu Narodnega tehničnega muzeja v Pragi.⁴⁴ V praškem arhivu sta med drugim ohranjeni dve seriji načrtov, ki obsegata

⁴⁰ NTM, MAS, AAS, fond 62 – Vejrych, sign. 20071015/04 – Národní dům Posojilnica v Mariboru (1891, 1895).

⁴¹ Prvi je zapisal to domnevo [Baš], *Posojilnica v Mariboru*, str. 61. Cevc, *Slovenska umetnost*, str. 153, piše, da »Narodni dom [...] precej natančno posnema kar rotovž v Pardubicah.« Brez navedbe vira se to mnenje pojavlja mdr. v: Stavbar, *Narodni dom*, *Časopis za zgodovino*, str. 79; Stavbar, *Narodni dom*, *Celjski zbornik*, str. 101.

⁴² Vrišer, *Arhitektura Narodnega doma*, str. 495.

⁴³ Uhlík, *Architekt Jan Vejrych*, str. 64–65.

⁴⁴ Načrte hranita PAM (SI_PAM/1806, Zbirka gradbenih načrtov; SI_PAM/1808, Zbirka mikrofilmov) in NTM. Podrobnejša predstavitev v: Pemič, *Novoodkriti dokumenti in Pemič, Jan Vejrychs Narodni dom*.

tlorise posameznih nadstropij in fasade.⁴⁵ Obe seriji sta levo zgoraj oštevilčeni z rimskimi števkami, vendar brez datacije. Serija, ki ima številke napisane s črnim tušem, se začne šele z načrtom pritličja in je tudi sicer manj obsežna.⁴⁶ Oznake prostorov so v glavnem vpisane v češčini, šele kasneje so ob robu dodali nemške termine. To lahko pomeni, da so bili prvi načrti namenjeni češko govorečemu ravnatelju *Posojilnice* in ožjemu odboru. Glede na obliko gradbene parcele je arhitekt že od samega začetka predvidel dvokrilno stavbo. Medtem ko je bil trakt ob Ulici slovenske osamosvojitve namenjen restavraciji in prireditveni dvorani, so bili v krilu ob Ulici kneza Koclja predvideni prostori *Posojilnice*, Čitalnice in stanovanja. V vogalnem delu, iz katerega sta bila dostopna oba trakta, so na načrtu v pritličju razkošna avla, v prvem nadstropju manjša prireditvena dvorana in v drugem nadstropju pogostitveni prostor, t. i. obednica. Zunanja stena je v tej fazi zasnovana še brez rizalitov.

Pogovori o estetskem učinku stavbe in notranji razporeditvi prostorov niso nikjer zabeleženi. Zato ni znano, kaj je botrovalo spremembam, ki so opazne pri predvideni uporabi prostorov in dekoraciji fasade.⁴⁷ V gostinskem lokalu sta spremenjeni lega in velikost kuhinje; na račun prvotno zamišljene posebne sobe so dodani prostor za točilno mizo in toaletni prostori.⁴⁸ Na vrtu je bil na severni strani dodan oder za orkester. Vratarnica, ki je bila na začetku zamišljena polkrožno, je sedaj pravokotne oblike. V prvem nadstropju so zamenjali prostora za Čitalnico: manjši prostor so namenili igralnici, večji pa čitalni sobi.⁴⁹ Zunanjščino je arhitekt poudaril z rizaliti, hkrati pa je odvzel nekaj elementov dekoracije, med njimi češke kape kot najbolj značilni element češke neorenesanse. Načrti so opremljeni z napisi v nemščini in tako razumljivi večjemu krogu ljudi v Mariboru.

Po tem obetavnem uvodu je projekt znova zastal. V vmesnem obdobju so Slovenci v Celju in Ljubljani nadaljevali vsak s svojim projektom. V Ljubljani je *Društvo za gradnjo Narodnega doma* leta 1892 kupilo parcelo, v naslednjem letu pa razpisalo mednarodni javni anonimni natečaj za idejni projekt, na podlagi katerega so izbrali najustreznejši osnutek in leta 1894 začeli gradnjo.⁵⁰ Tudi celjski *Posojilnici* je po hudih bojih s pronemško mestno upravo uspelo leta 1894 pridobiti gradbeno dovoljenje in začeti priprave na gradnjo.⁵¹

Verjetno je prikrito tekmovanje spodbudilo Mariborčane, da so na začetku leta 1895 znova začeli iskati rešitev za svoj Narodni dom. Govorice, da Slovenci name ravajo za Narodni dom kupiti Hotel nadvojvode Janeza (*Zum Erzherzog Johann*), so postale tema uvodnega članka v nemškem *Marburger Zeitung*.⁵² Nacionalisti so

⁴⁵ NTM, MAS, AAS, fond 62 – Vejrych, sign. 20071015/04 – Národní dům Posojilnica v Mariboru (1891, 1895).

⁴⁶ Pemič, Novoodkriti dokumenti, sl. 7, 11, 13, 16, 19. Serija je ohranjena nepopolno.

⁴⁷ Druga serija načrtov je prav tako ohranjena nepopolno. Prim: prav tam, sl. 4, 6, 10, 17, 20.

⁴⁸ Prav tam, sl. 6.

⁴⁹ Prav tam, sl. 10.

⁵⁰ Rekonstrukcija gradnje: Pemič, Dom za Narodno galerijo, str. 9–41.

⁵¹ Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/0024, MOC 1. del, 1850–1918, A. Š. 33, 1893/98.

⁵² H. K., Ein Narodni dom.

v njem pozivali, »da morajo Nemci storiti vse, da bi preprečili namen Slovencev«.⁵³ Možno je sicer, da so investitorji v tem času razmišljali tudi o nakupu stavbe, v kateri je od leta 1892 dalje gostovala Čitalnica,⁵⁴ toda razen dveh odbornikov, ki sta se glasovanja vzdržala, so preostali na občnem zboru 24. februarja 1895 podprli predlog stolnega kanonika in profesorja na semenišču Ivana Križaniča, »[...] da naj se baš potem, ko se dopošljejo natančni načrti in proračun gledé društvenega hrama, skliče izvanredni občni zbor, pri katerem naj se bo sklepalo o zidavi društvenega hrama.«⁵⁵ Vejrych je načrte še enkrat predelal.⁵⁶ Po poročilih naj bi pri tem upošteval pripombe inženirja Brabenca.⁵⁷ Poročilo o predlagani izredni seji občnega zbora ni ohranjeno.

Čeprav so bili načrti izdelani, je tudi tokrat začetek gradnje zamujal. Baš poroča o bojznosti nekaterih članov, da bi se društvo znašlo v finančnih težavah.⁵⁸ Vprašanje je, ali so bila nasprotujoča si mnenja res zgolj idejnopolične narave, ki naj bi se izražala v trenjih med klerikalno in liberalno strujo, kot predpostavljata Baš in Hartman.⁵⁹ Možno je, da so bili v igri tudi partikularni interesi. Trgovec Martin Berdajs (†1898),⁶⁰ ki je vodil opozicijo, si je prizadeval za alternativno rešitev in predlagal, naj bi *Posojilnica* pridobila gostilno pri »Črnem orlu«.⁶¹ Gotovo ni bilo naključje, da je imel sam trgovino na Grajskem trgu v bližini predlagane gostilne, medtem ko je predvidena lokacija Narodnega doma zaradi oddaljenosti manj ustrezala njegovim poslovnim interesom. To nasprotovanje je ponovno zaustavilo projekt.

Slabo leto kasneje so se znova dvignili glasovi v prid gradnje. Časnik *Slovenski gospodar* je prinesel poziv: »Ne odlašajte več, gospodje! Skrajni čas je. [...] [K]o bodo vsa narodna društva in vsi narodni zavodi pod skupno streho, pokazala se bode moč slovenskega življa.«⁶² Še eno leto je moralo miniti, preden je na izrednem občnem zboru 11. aprila 1897 sledila odločilna debata. Po Baševem poročilu je Glančnik na njej povedal, da je Vejrych že leta 1892 pripravil prvi načrt; ob tem je predložil stroškovnik in predlagal, da se gradnja začne.⁶³ S predlogom so se strinjali stolni kanonik, vodja deškega semenišča in profesor specialne dogmatike Ivan

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ Hartman, *Slovanska čitalnica*, str. 309.

⁵⁵ SI_PAM/0645, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, AŠ 969, spis Zadr. I. 45, Zapisnik o seji rednega občnega zbora, 24. 2. 1895. O Križaniču: Kovačič, geslo: Križanič, Ivan.

⁵⁶ Gre za leta 1895 nastalo tretjo serijo načrtov, od katere sta se v PAM, SI_PAM/1806, Zbirka gradbenih načrtov ohranila originalna načrta za pritličje in drugo nadstropje. V NTM so ohranjeni načrti v ozalidni kopiji. Pri tej seriji manjkajo načrti fasad. Glej: Pemič, Novoodkriti dokumenti, sl. 5, 8, 9, 12, 14, 15. Zapisni na načrtih so dosledno dvojezični, slovensko-nemški, arhitekt jih je podpisal 7. aprila 1895; uradna datacija levo spodaj je 10. april 1895.

⁵⁷ Verstovšek, Dr. Jernej Glančnik, str. 27, in Baš, *Prispevki*, str. 254, pišeta, da je Jan Vejrych leta 1896 poslal predelane načrte skupaj s stroškovnikom. Letnica glede na datacijo načrtov verjetno ni prava.

⁵⁸ [Baš], *Posojilnica v Mariboru*, str. 53–57.

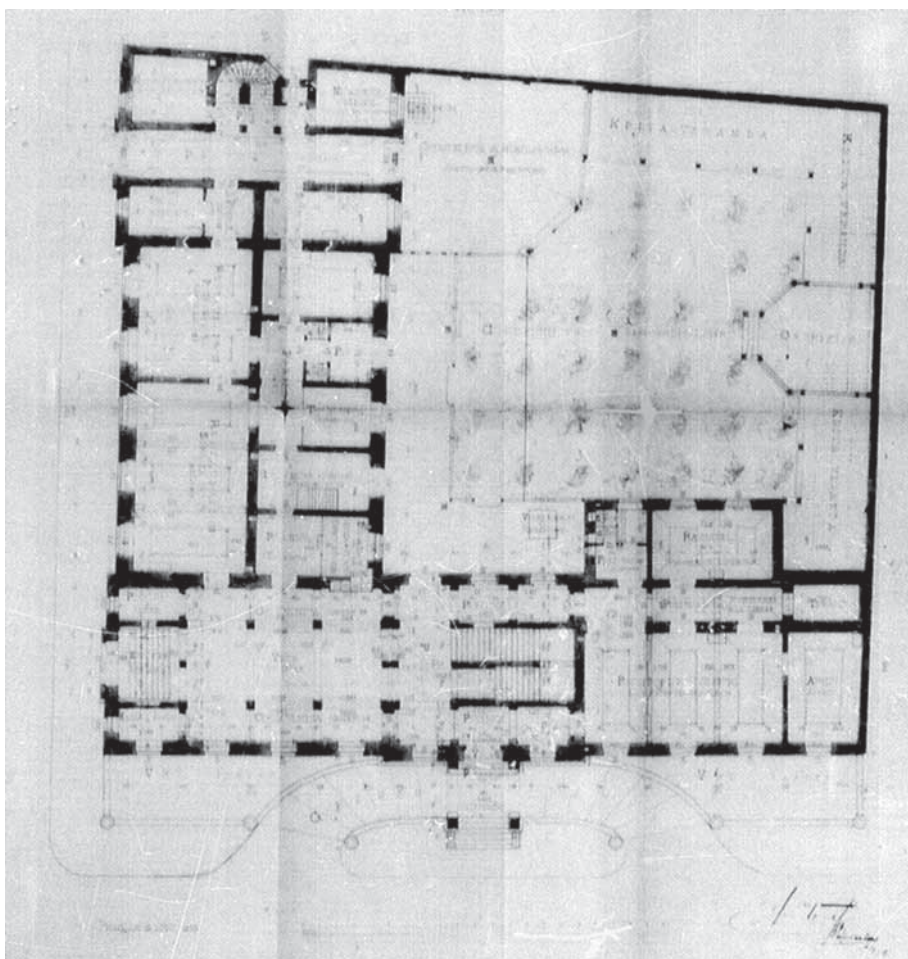
⁵⁹ Baš, *Prispevki*, str. 254–255; Hartman, *Kultura v Mariboru*, str. 535.

⁶⁰ Stavbar, *Narodni dom, Celjski zbornik*, str. 99, omenja trgovca Martina Berdajsa. Prim. tudi: 50 letnica tvrdke. Zahvaljujem se Primožu Premzlu za prijazni namig na časopisni prispevek.

⁶¹ Informacijo povzemam po: [Baš], *Posojilnica v Mariboru*, str. 53.

⁶² Maribor in Slovenci.

⁶³ Rekonstrukcija dogodkov okrog gradnje po: [Baš], *Posojilnica v Mariboru*, str. 54.

Slika 3: Jan Vejrych, Narodni dom v Mariboru, tloris prvega nadstropja, 10. 4. 1895 (© Pokrajinski arhiv Maribor).

Fig. 3: Jan Vejrych, Narodni Dom in Mariboru, the ground plan of the first floor, 10 April 1895 (© Regional Archives Maribor).

Mlakar (1845–1914),⁶⁴ odvetnik Ivan (Anton) Glaser, svetovalec deželne sodnije Franc Voušek, tajnik Posojilnice Pavl (Paul) Simon, Filip Terč in Franjo (Franc) Dolenc.⁶⁵ Zanimiv primer avstro-ogrskega intelektualca predstavlja Terč, ki je po svojem študiju na Dunaju prišel kot zdravnik v Maribor, kjer je aktivno sodeloval v mariborskem nemškem in slovenskem družabno-kulturnem življenju, postal predsednik mariborske podružnice čebelarskega društva, bil član tako avstrijsko-nemškega planinskega društva (*Deutscher und Österreichischer Alpenverein*) kot tudi *Slovanske čitalnice* in odbornik *Posojilnice*.⁶⁶ Od leta 1890 dalje je poučeval

⁶⁴ Lukman, geslo: Mlakar, Ivan.

⁶⁵ Prim. imena in poklice akterjev, vklesane na spominski plošči.

⁶⁶ Pertl, geslo: Terč, Filip.

na moškem učiteljišču in kolegi Janezu Koprivniku pomagal pri praktičnem pouku čebelarstva.⁶⁷

Na čelo frakcije, ki je tokrat nasprotovala Glančniku, se je znova postavil Martin Berdajs. Po njegovem mnenju naj bi se zaradi finančnega položaja *Posojilnice* z gradnjo počakalo še vsaj šest let. Pridružili so se mu klasični filolog in profesor na gimnaziji Janez Majciger (1829–1909),⁶⁸ mariborski posestnik Josip Rapoc in J. Rakovec. Baš predpostavlja, da je Berdajsovo nasprotovanje temeljilo na prepričanju, da je denar v prvi vrsti treba nameniti za podporo slovenskim kmetom na obmejnem področju.⁶⁹ Glede na dejstvo, da se je Berdajs dve leti prej zavzemal za nakup gostilne, ta podmena ne prepriča povsem.

Zgolj z osmimi glasovi večine so na koncu zmagali pristaši takojšnjega začetka gradnje.⁷⁰ Glančnik je sporočil Pavlu Turnerju: »Pridržano je bilo samo nekaterim, precej mnogoštevilnim Slovencem ki se štejejo za narodnjake, da so inscenirali naravnost strastno agitacijo proti gradnji. V prve vrsti Tebi dobro znani, inace izvrstni a v takih zadevah skrajno malenkostni gospodič, ki je letal zadnje dni pred občnim zborom od moža do moža ter jih strahoval in res dosegel da so nekateri odlični člani od zbora izostali in da se je jako znantna manjšina izrekla proti stavbi.«⁷¹ Konkretnih imen tudi prijatelju ni zaupal, mu je pa konec leta potožil, da so se kar trije odborniki *Posojilnice* – poleg Majcigerja tudi Ratej in celo Čeh Terč – pridružili mariborskim nemškim nacionalistom, ki so praznovali padec Badenijevega režima.⁷²

Dan po sprejemu odločitve je *Posojilnica* vložila prošnjo za gradbeno dovoljenje.⁷³ Tri dni kasneje je z občine prišla zavrnitev zaradi »pomanjkljivih načrtov«.⁷⁴ Kljub temu je Glančnik 28. aprila ponosno sporočil Pavlu Turnerju: »Naš narodni dom zidal se bode po novo izdelanih načrtih arhitekta Vejrycha v Pragi, ki so podobni onim katere si Ti vidil, a lepši. [...] Celo nemški gospodje pri občinskem svetu zanimajo se za stavbo, katera bode kakor se je izrazil župan, najlepša v Mariboru in kinč za novi del mesta.«⁷⁵ V Glančnikovem poročilu se kaže želja Slovencev, da bi s svojim poslopjem uspešno konkurirali nemški eliti. *Posojilnica* je 11. maja 1897 ponovno vložila prošnjo, ki jo je občina dober mesec

⁶⁷ Prav tam.

⁶⁸ Šlebinger, geslo: Majciger, Janez.

⁶⁹ [Baš], *Posojilnica v Mariboru*, str. 56.

⁷⁰ Prav tam. Izvirnik protokola v PAM ni ohranjen.

⁷¹ SI_PAM/1545, Turner Pavel, AŠ 3, Pismo dr. Jerneja Glančnika dr. Pavlu Turnerju, Maribor, 28. 4. 1897. Cit. po originalu.

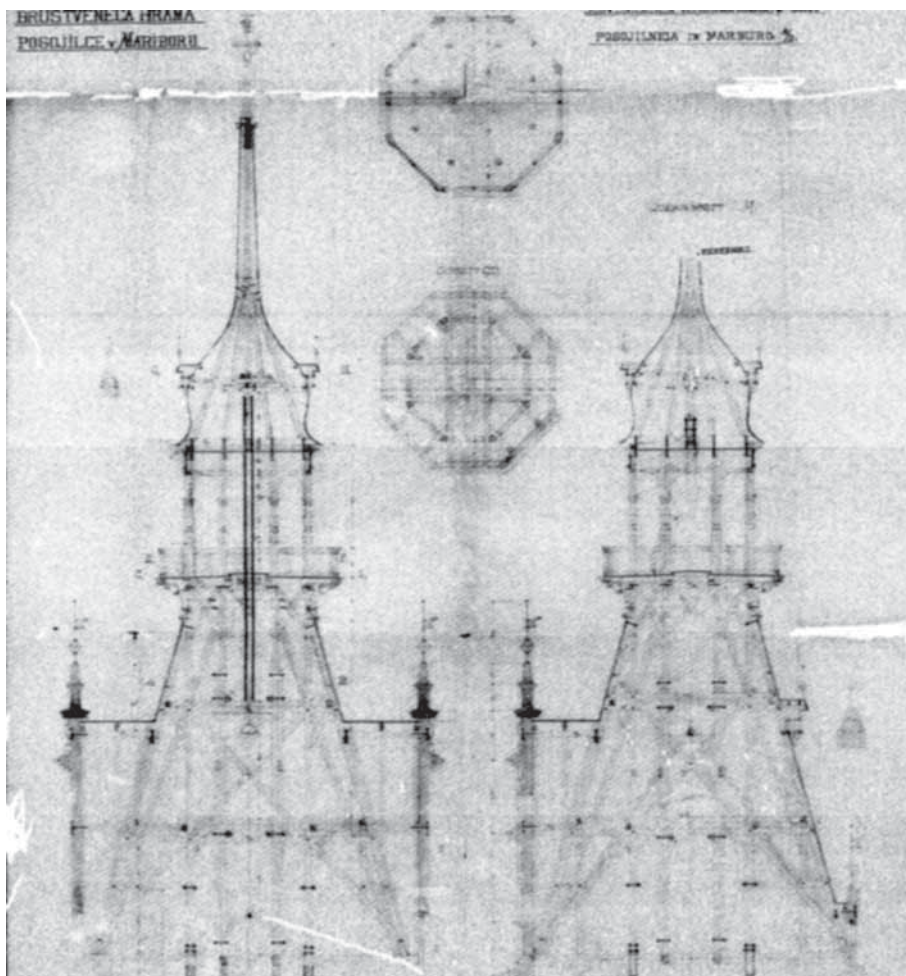
⁷² SI_PAM/1545, Turner Pavel, AŠ 3, Pismo dr. Jerneja Glančnika dr. Pavlu Turnerju, Maribor, 27. 12. 1897; Badeni je bil razrešen 30. novembra tega leta.

⁷³ SI_PAM/0005, Mestna občina Maribor, AŠ 259, spis 16429, 12. 4. 1897.

⁷⁴ SI_PAM/0005, Mestna občina Maribor, AŠ 259, spis 16429, 15. 4. 1897. Zavrnitev omenja 22 načrtov.

⁷⁵ SI_PAM/1545, Turner Pavel, AŠ 3, Pismo dr. Jerneja Glančnika dr. Pavlu Turnerju, Maribor, 28. 4. 1897.

pozneje odobrila.⁷⁶ Od tega trenutka dalje je gradnja hitro napredovala.⁷⁷ Konec decembra 1897 je Glančnik sporočil: »‘Narodni dom’ smo srečno spravili tudi pod streho – a še le ravnokar pred prazniki.«⁷⁸

Slika 4: B[altzer], Narodni dom v Mariboru, izris stolpne konstrukcije, 6. 5. 1898 (© Pokrajinski arhiv Maribor).

Fig. 4: B[altzer], Narodni Dom in Maribor, the tower structure, 6 May 1898 (© Regional Archives Maribor).

⁷⁶ Odobritev gradnje sledi 21. junija 1897. SI_PAM/0005, Mestna občina Maribor, AŠ 259, spis 16429.

⁷⁷ Napredek je mogoče opazovati po datacijah na detajlnih načrtih, ki so se ohranili v praškem Narodnem tehničnem muzeju. Kot priprava na gradnjo pritličja je 30. junija 1897 nastal podolžni prerez uvoza. Tri dni pozneje je bil izdelan načrt za kletna okna. 25. in 30. oktobra 1897 sledijo risbe železne stropne konstrukcije glavnega stopnišča in osnutki balkonskih vrat v prvem nadstropju. Risbe za zatrepe so datirane s 6. in 7. decembrom.

⁷⁸ SI_PAM/1545, Turner Pavel, AŠ 3, Pismo dr. Jerneja Glančnika dr. Pavlu Turnerju, Maribor, 27. 12. 1897.

Februarja 1898 je bil narejen prevzem surove gradnje.⁷⁹ Ob tej priložnosti so investitorjem sicer potrdili »gradnjo v skladu s predpisi«, vendar tudi odkrili več pomembnih pomanjkljivosti.⁸⁰ Opozorili so jih na prešibke temelje, zahtevali dodatno sidranje zatropa ter detajlne risbe konstrukcije stolpa.⁸¹ Na osnovi izrisa je mestni svet zahteval podaljšanje vertikalnega lesenega opornika, ki je nosil podaljšek stolpa z vetrno zastavico, z 12 na 20 metrov.⁸² To je bila popolnoma nepotrebna in zelo težko izvedljiva naloga, saj je bilo treba najti hrastovo deblo te dolžine. *Posojilnica* je ugovarjala: »Glede tega se je naš arhitekt – na Češkem priznana avtoriteta na svojem področju – posebej izrekel, da je na Češkem veliko stolpov iz starejših in novejših časov, katerih ogrodje je grajeno na podoben način, da je tudi sam že brezhibno gradil takšne stolpe in da naknadnih pomislekov hvaljevnega gradbenega urada ne more razumeti.«⁸³ Mestni svet je ugovor zavrnil in vztrajal pri tem, da lahko kot »varnostni organ določa ukrepe, ki so v interesu javne varnosti.«⁸⁴ Konstrukcija stolpa je ustrezala vsem takratnim standardom, zato ta korak kaže na premišljeno šikaniranje slovenske gradnje.⁸⁵

Težav niso povzročale le zahteve mestnih oblasti, ampak tudi kritika znotraj slovenskih vrst. *Slovenski gospodar* je 26. maja 1898 objavil daljši članek tedaj komaj 26-letnega Antona Korošca (1872–1940).⁸⁶ Pozneje vodilni slovenski politik je po kaplanjevanju v Slovenj Gradcu, tedanjem Marenbergu, 30. aprila 1898 prevzel mesto učnega prefekta v dijaškem semenišču v Mariboru. V svojem prispevku je naštel vsa področja, ki bi po njegovem mnenju nujno potrebovala finančno pomoč, medtem ko je gradnjo bogatega in dragega poslopja označil za zapravljanje. »Ako bi se n. pr. naši ‚Narodni domi‘ postavljali po stotisoč goldinarjev ceneje, ki bi pa povsem ugaiali našim potrebam, imeli bi več sto tisočakov na razpolago za zgoraj označene namene. Kmet je opazoval stolp, ki se zgraja na nekem ‚Narodnem domu‘, pa je z glavo zmajal, rekoč: ‚Hm, čemu ta potratni stolp? Namesto stolpa zidajte nam rajši hleve! Vedno nam zabičavate: ‚Svoji k svojim‘, pa v celem mestu nimamo svoje gostilne, kamor bi postavili svoje vozove. Tudi v ‚Narodnem domu‘ ne bo prostora!«⁸⁷ V kolikšni meri je avtorju argument služil za utrditev lastnega političnega statusa nasproti starejšim kanonikom, ki so gradnjo izrecno podpirali, je težko presoditi, vsekakor pa je treba upoštevati tudi to možnost. Za gradnjo Narodnega doma je pomembno, da je tudi to nasprotovanje ni ustavilo.

⁷⁹ SI_PAM/0005, Mestna občina Maribor, AŠ 259, spis 16429, 14. 2. 1898.

⁸⁰ SI_PAM/0005, Mestna občina Maribor, AŠ 259, spis 16429, 22. 3. 1898.

⁸¹ Prav tam.

⁸² SI_PAM/0005, Mestna občina Maribor, AŠ 259, spis 16429, 13. 5. 1898. V aktih je govora o »Helmstange«, kar v dobesednem prevodu pomeni »čeladna palica«, v praksi poimenovala tudi »jedro«. Gre za osrednji hrastov vertikalni opornik v stolpu, ki nosi vetrno zastavico na vrhu stolpa. Za pojasnilo se zahvaljujem dipl. ing. Tadeju Brodschneiderju.

⁸³ SI_PAM/0005, Mestna občina Maribor, AŠ 259, spis 16429, 13. 5. 1898.

⁸⁴ SI_PAM/0005, Mestna občina Maribor, AŠ 259, spis 16429, 20. 5. 1898.

⁸⁵ Tehnične informacije z analizo obremenitve sta mi prijazno posredovala dipl. inženirja gradbeništva Tadej Brodschneider in Eva Dvořáková, za kar se jima prisrčno zahvaljujem.

⁸⁶ Kranjec, geslo: Korošec, Anton.

⁸⁷ –r– [Korošec], Naše narodno premoženje.

Kot priča Spomenica z imeni najzaslužnejših članov gradbenega odbora ter ravnateljstva in nadzornega odbora, ki so jo vstavili v jabolko kupole, so stolp dogradili 10. julija 1898.⁸⁸ Med člani gradbenega odbora zasledimo poleg Glančnika podpisane Franja Dolenca, Jana Brabenca, Josipa Rapoca, Pavla Simona, Franca Vouška, kanonika Antona Mlakarja⁸⁹ in kot stavbinskega vodjo Antona Kneza. Med predstavniki ravnateljstva *Posojilnice* sta poleg Glančnika, Dolenca, Rapoca in Glaserja podpisana še Koprivnik in kanonik Ivan Križanič, kot člani nadzorstva pa: poštni kontrolor Franjo Pavlič, Filip Terč, Franc Voušek, profesor Ivan Majcinger in odvetnik Ferdinand Dominkuš (1829–1901).⁹⁰

Od začetka leta 1898 so vzporedno urejali tudi notranjščino poslopja. Februarja 1898 so odborniki sklenili »[...]gledé notranje oprave društvenega hrama, da naj se ravnateljstvu oziroma stavbinskemu odseku dovoli v ta namen razpolagati z svoto do 10.000 F«. ⁹¹ Predlogu je kot edini nasprotnik Križanič; razlog ni podan. Brez nasprotovanja pa je bil sprejet predlog, naj se na dvorišču zgradi kegljišče.⁹² *Posojilnica* se je 15. oktobra uradno vselila v nove prostore.⁹³ Istočasno so v pritličju odprli gostinski lokal.⁹⁴ Čitalnica je na vselitev morala počakati še dobrega pol leta.⁹⁵ Ob vselitvi so postavili spominsko ploščo, v katero so vklesali imena zaslužnih članov gradbenega in nadzornega odbora ter ravnateljstva. Zanimivo je, da se pri imenih pojavljajo nekatera odstopanja od tistih na Spomenici. Med člani gradbenega odbora manjka vodja gradnje Anton Knez, med odborniki ravnateljstva pa je odvetnika Glaserja nadomestil kanonik Mlakar.

31. maja 1899 so investitorji dobili uporabno dovoljenje za celotno stavbo.⁹⁶ Baš domneva, da je zaradi izzvanih nemirov ob otvoritvi Narodnega doma v Celju v Mariboru padla odločitev, da ne bo javnega slavlja.⁹⁷ Mariborski Slovenci so začeli svoj dom uporabljati postopoma. Najava prve večerne prireditve za javnost je bila zadržana: »Slovanska Čitalnica v Mariboru je sklenila, prirejati na odru ‚Narodnega doma‘ v Mariboru po možnosti gledališke večere. Prva predstava bo v četrtek, 30. novembra [1899] [...]«. ⁹⁸ Celjska *Domovina* je le pohvalno zabeležila:

⁸⁸ Spomenico hrani: SI_PAM/0916, Posojilnica Maribor, AŠ 10; reprodukcija: Hartman, *Sto let*.

⁸⁹ Verjetno gre za varianto v imenu in je kanonik dr. Anton Mlakar istoveten s kanonikom dr. Ivanom Mlakarjem, čigar ime je vklesano na spominski plošči. Enaka variacija imena Ivan – Anton se pojavi tudi pri odvetniku Glaserju.

⁹⁰ Za Dominkuša: Polec, geslo: Dominkuš, Ferdinand.

⁹¹ SI_PAM/0645, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, AŠ 969, spis Zadr. I. 45, Zapisnik o seji rednega občnega zbora, 27. 2. 1898.

⁹² Prav tam.

⁹³ SI_PAM/0005, Mestna občina Maribor, AŠ 259, spis 16429, 15. 10. 1898.

⁹⁴ Gostilničar Ivan Mayr v reklamii navaja, da bo 8. oktobra prevzel kavarno in gostilno v Narodnem domu. »Narodni dom«, *Slovenec*.

⁹⁵ 1. novembra so sicer vložili prošnjo za uporabno dovoljenje čitalniških prostorov, vendar je bila zavrnjena. SI_PAM/0005, Mestna občina Maribor, AŠ 259, spis 16429, 16. 11. 1898; 28. 11. 1898.

⁹⁶ SI_PAM/0005, Mestna občina Maribor, AŠ 259, spis 16429, 13. 5. 1899.

⁹⁷ Baš, *Prispevki*, str. 254.

⁹⁸ Slovanska čitalnica v Mariboru, *Slovenski gospodar*.

»Društveno življenje v Mariboru se je začelo zelo živahno razvijati [...]«. ⁹⁹ Lokalna časnikarja *Süddeutsche Post* in *Slovenski gospodar* sta *post festum* prinesla poročili o »[o]tvoritveni slavnosti«. ¹⁰⁰ Poročevalec v *Slovenskem gospodarju* poleg tega priznava, da je obstajala bojazen, »da bo velika dvorana, ki je namenjena za večje slavnosti, le skromno, redko napolnjena.« ¹⁰¹ Hkrati pa sporoča zanimiv podatek, da se je poleg razumnikov otvoritve udeležilo »še večje število zastopnikov delavskega stanu.« ¹⁰² Delavski sloj, ki je bil v Mariboru precej močan, se sicer pri procesu gradnje Narodnega doma ne omenja.

Bralno in pevsko društvo Maribor je v isti številki *Slovenskega gospodarja* sporočilo, da bodo odslej v obednici tedensko potekali »zabavno-poučni večeri«. ¹⁰³ Na začetku leta 1900 se je Glančnik pohvalil: »V našem ‚Narodnem domu‘ začele so se gledališčne predstave in druge veselice, z vspehom kateri se more zmatrati ugodnim [...]«. ¹⁰⁴ Slabih pet let kasneje je ravnatelj *Posojilnice* umrl. Nastop njegovega naslednika, odvetnika Franja Rosine (1863–1924), ¹⁰⁵ je padel v obdobje odkritega političnega razkola med Slovenci v Mariboru, ki je med drugim prineslo osnovanje *Spodnještajerske ljudske posojilnice* kot vzporednega denarnega zavoda. Pod načelstvom Martina Matka (1860–1930), stolnega kanonika in profesorja na bogoslovnem učilišču v Mariboru, je bila ustanovljena leta 1908. ¹⁰⁶ S tem je postal Narodni dom sedež liberalne ustanove.

Narodni dom – arhitektura narodnega preporda

Na vogalni parceli je arhitekt ustvaril dvotraktno poslopje, pri čemer je vsako pročelje opremil z različnimi poudarki. V Ulici kneza Koclja ima stavba enajstosno strogo simetrično fasado. Pritličje je rusticirano, iz njega izstopa osrednji rizalit z glavnim vhodom. Ta je poudarjen s portikom, na katerem počiva altana. Rizalit je zaključen z volutastim zatrepom, ki je reliefno ornamentiran in okrašen z balustri. Za njim se iz strehe dviga reprezentativni stolp z odprtim obhodom in zgoraj zašiljeno kupolo, podaljšano z jabolkom in zastavico. Gre za koncept, ki povzema značilnosti mestnih hiš. S svojo monumentalnostjo je Narodni dom močno presegel bližnji Rotovž in simbolično prevzel njegovo vlogo.

Prav tako simetrično pročelje ob Ulici slovenske osamosvojitve uokvirjata rizalita, zaključena s trikotnim čelom. Nad rusticiranim pritličjem se dviguje *piano nobile* z večjimi ločnimi okni, ki zaznamujejo slavnostno dvorano, sicer pa se kamnito rusticirano pritličje in mezanin z glavne fasade nadaljujeta tudi na stranski.

⁹⁹ Društveno življenje v Mariboru, *Domovina*.

¹⁰⁰ Marburg. Die Eröffnungsfeier; Maribor. (Društveno življenje).

¹⁰¹ Maribor. (Društveno življenje).

¹⁰² Prav tam.

¹⁰³ Društvene zadeve. (Bralno in pevsko društvo).

¹⁰⁴ SI_PAM/1545, Turner Pavel, AŠ 3, Pismo dr. Jerneja Glančnika dr. Pavlu Turnerju, Maribor, 11. 1. 1900.

¹⁰⁵ Andrejka, geslo: Rosina, Fran.

¹⁰⁶ Leskovec, Gospodarstvo v Mariboru, str. 121; o Matku: Lukman, geslo: Matek, Martin.

Okna pritličja in *piana nobile* so zasnovana pravokotno, razen vhodov ter oken velike dvorane v prvem nadstropju, ki so zaključeni polkrožno. Pas med pritličjem in *pianom nobile* je okrašen z reliefnim frizom, na katerem lahko spoznamo *putte* in vegetabilno ornamentiko.

Slika 5: Ladislav Novák, *Literatura*, 1898 (*Světozor*, XXXII/34, str. 399).

Fig. 5: Ladislav Novák, *Literature*, 1898 (*Světozor*, XXXII/34, p. 399).

Danes belo prepleškani deli pročelij so bili prvotno bogato okrašeni s freskami in *sgraffiti*, o čemer pričajo nekatere sočasne fotografije zunanjsčine, osnutki personifikacij, objavljeni v češkem časopisu *Světozor*, ter osnutki dekoracije, ohranjeni v arhivu Narodnega tehničnega muzeja v Pragi.¹⁰⁷ Skice *sgraffitne* ornamentike so delo arhitekta, medtem ko je bil avtor alegorij slikar Ladislav Novák (1865–1944).¹⁰⁸ »Literaturo« oz. »Branje« je po besedah avtorja prispevka v *Světozoru* personificiral »bradati srednjeveški Musaget«.¹⁰⁹ Ob njem je bila na desnem rizalitu v Ulici slovenske osamosvojitve upodobljena »Drama«, na levem pa sta bili upodobitvi

¹⁰⁷ Národní dům v Mariboru; NTM; Pemič, Novoodkriti dokumenti, sl. 2, 3.

¹⁰⁸ Národní dům v Mariboru, str. 398–399, 401, 406.

¹⁰⁹ Prav tam, str. 406.

»Glasbe« in »Plesa«.¹¹⁰ Alegorije so namigovala na različne kulturne dejavnosti, ki jim je bilo poslopje namenjeno, in s tem izpodbijale trditve nemških nacionalistov, da Slovenci nimajo kulturne tradicije. Pročelje trakta v Ulici kneza Koclja je s plosko kamnito rustiko pritličja in rusticiranimi kvadri v *sgraffitu* v prvem nadstropju posredovalo denarnemu zavodu primerno soliden videz. Na rizalitu nad okni v *pianu nobile* je bil nekdanj napis »Posojilnica« – danes ga je zamenjal napis »Narodni dom«. Slovensko ime je nakazovalo narodno pripadnost lastnikov, kar v tedanjem večinskem nemško govorečem okolju in prevladi nemške nacionalne politike ni bilo neproblematično.

Notranjost

Že v dvajsetih letih 20. stoletja je poslopje doživelo več predelav, ob katerih je zelo trpela tudi notranjščina stavbe.¹¹¹ Težko si predočimo podobo, ki se je kazala prvotnemu obiskovalcu, ko je skozi vhodna vrata, okrašena s fino brušenimi stekli na mestu polnil, vstopil v vestibul, ozaljšan s cvetličnimi folklornimi motivi na slopih ter z imitacijo rustike na stenah.¹¹² Vratne odprtine, ki so vodile v restavracijo, je krasil manieristično razpotegnjeni okvir, ki so ga zaključevale visoke dvostopenjske atike iz trikotnih čel, podobnih tistim na pročelju.

Slika 6: Ferdinand Weitzinger; Narodni dom v Mariboru, gostilniška soba, 1899–1903 (© Zasebna domoznanska zbirka Primoža Premzla, Maribor).

Fig. 6: Ferdinand Weitzinger; Narodni Dom in Maribor; the dining hall, 1899–1903 (© Primož Premzl's private collection, Maribor).

¹¹⁰ Z izjemo štirih v članku imenovanih in na načrtu označenih alegorij ni znano, katere figure so bile namenjene fasadi ob Ulici kneza Koclja.

¹¹¹ Stavbar, Narodni dom, *Celjski zbornik*, str. 104–113, na osnovi časopisnih člankov prikaže spremembe v Narodnem domu po letu 1918.

¹¹² Pemič, Novoodkriti dokumenti, sl. 26.

Restavracijski prostor, imenovan tudi »kmečka soba«, je bil opremljen z domačijskim lesenim mobiliarjem. Spodnjo polovico sten je krasil lesen kasetni opaz z okrašenimi polji s cvetlično in vitičasto ornamentiko, zgornji del pa je bil poslikan z arhitekturnimi elementi in cvetličnimi motivi, ki so se nadaljevali tudi na stropu. Pasice je krasila vitičasta ornamentika. V tem prostoru so za ovalnimi mizami našle prostor večje družbe. Ustrezno domoljubno-družabno vzdušje so ustvarjale slovenske napitnice, izpisane na zgornjem pasu tik pod stropom. Med njimi razpoznamo pesem »Moj spomenik« prvega (kranjskega) slovenskega pesnika in začetnika nacionalnopolitične poezije Valentina Vodnika; spesnena je v značilnem ritmu alpske poskočnice. Poleg nje sta izpisani dve kitici Zdravice, ki jo je na besedilo Gaja Križana uglasbil Benjamin Ipavec: »Bratje, bodimo veseli / Dokler smo še mladi vsi. / Vsak kdor srečen biti želi / med junaki naj živi! / Hajd! zagrabimo vsi čaše, / Trčimo da zadoni / Živile vse majke naše, Vrli bratje Slavjani!«¹¹³ Nad levimi vrati je mogoče od napitnice razbrati le prvo kitico in začetek druge: »Ne hod' naprej prijatelj moj / Pri vinski kapljici postoj / Da k truplu duša se priveže / Se k vincu kruha kos odreže. / Ko ni ljubezni in ne cvenka [...]«.¹¹⁴ Napitnice so v mestu, kjer je predstavljala trgovina z vinom pomembno gospodarsko panogo, spremljale rituale, ki so jih gojila narodna društva.

Slika 7: Ferdinand Weitzinger; Narodni dom v Mariboru, gostilniška soba, 1899–1903 (© Zasebna domoznanska zbirka Primoža Premzla, Maribor).

Fig. 7: Ferdinand Weitzinger; Narodni Dom in Maribor, the dining hall, 1899–1903 (© Primož Premzl's private collection, Maribor).

¹¹³ Barlè, geslo: Ipavec, Benjamin; *Slovenska gerlica*. Pri izpisu v Mariboru opazimo manjša odstopanja glede na izvirno izdajo. Hvala izr. prof. dr. Marijanu Doviču za opozorilo na izdajo v *Slovenski gerlici*.

¹¹⁴ Izr. prof. dr. Marijanu Doviču in mag. Bojani Todorović se zahvaljujem za pomoč pri razbiranju besedila neznanega avtorja.

Drugi gostilniški prostor je bil z manjšimi kvadratnimi in okroglimi mizami namenjen individualnim gostom. Stene nad opažem je krasila cvetlična ornamentika; v zaključnem frizu pa najdemo grbe kraljevin Hrvaške in Dalmacije ter vojvodin Kranjske in Štajerske – tistih konstitutivnih delov Avstrije in Ogrske, v katerih so živeli južni Slovani. Ornamentika stene je zelo podobna tisti, ki jo je arhitekt uporabil pozneje pri dekoraciji dvorane reprezentančnega poslopja Trgovskega društva *Merkur* v Pragi (1903–04).¹¹⁵ Očitno je ustrezala okusu nove generacije podjetnih Čehov. Maribor je s tem dobil prostor z velemestnim slovanskim pridihom. Glede na okras, ki je predpostavljal določeno zgodovinsko in politično izobrazbo, je bil verjetno predviden za goste iz izobraženega, socialno višjega sloja.

Slika 8: Ferdinand Weitzinger, Narodni dom v Mariboru, velika dvorana, 1899–1903 (© Zasebna domoznanska zbirka Primoža Premzla, Maribor).

Fig. 8: Ferdinand Weitzinger, Narodni Dom in Maribor, the large hall, 1899–1903 (© Primož Premzl's private collection, Maribor).

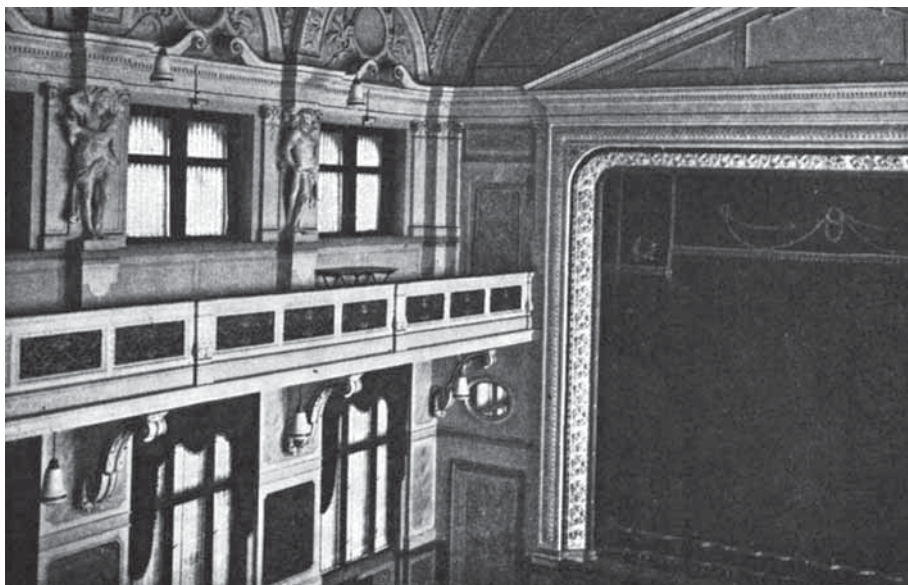
Veliko slavnostno dvorano je arhitekt predvidel v internacionalnem neobaročnem slogu, v katerega je vpisal nacionalno sporočilo.¹¹⁶ Povišan lesen oder še danes uokvirja slavalok, okrašen s štukom. Banjasti obok vzdolž galerije nosijo atlanti. V parih se ponavljata podobi Herakla (z gorjačo) in Antaja.¹¹⁷ Heroj Herakles, ki je premagal do tedaj nepremagljivega Antaja, je morda tudi slovenskemu občinstvu vlival moč v boju z narodnim nasprotnikom. Načrt podolžnega prereza stavbe kaže, da je bila v obočnih kapah načrtovana tudi figuralna poslikava – verjetno portreti pomembnih Slovencev –, ki pa ni bila izvedena.¹¹⁸

¹¹⁵ Budova Obchodního spolku.

¹¹⁶ Národní dům v Mariboru, str. 401.

¹¹⁷ Vrišer, Arhitektura Narodnega doma, str. 495.

¹¹⁸ Pemič, Novoodkriti dokumenti, sl. 30.

Slika 9: Narodni dom v Mariboru, velika dvorana, pred 1933 ([Baš, Franjo], Posojilnica v Mariboru, str. 65).

Fig. 9: Narodni Dom in Maribor, the large hall, before 1933 ([Baš, Franjo], Posojilnica v Mariboru, p. 65).

Slika 10: Herakles, Narodni dom v Mariboru, velika dvorana (© Narodni dom Maribor, foto Matej Kristovič).

Fig. 10: Heracles, Narodni Dom in Maribor, the large hall (© Narodni Dom Maribor, photo by Matej Kristovič).

Zaključek gradnje in njena recepcija

Kakšen odziv je sprožila arhitektura poslopja? Več čeških časopisov je navdušeno pisalo, da se je »prvič« izven dežel pod Vaclavovo krono pojavila arhitektura v stilu »češke renesanse«. ¹¹⁹ Starejša struja čeških arhitektov in umetnikov, ki so si prizadevali za narodno ukoreninjenje svojih del, je iz izvoznega artikla tega ranga črpala ustrezno samopotrditve in ugled nasproti mlajši modernistično usmerjeni konkurenci. Tako v poročilih ni manjkalo hvale za »Jana Wejrycha [sic]«, ki »med češkimi neorenesančniki zavzema pomembno mesto« in ki je »do daljne Štajerske ponesel vzorec svoje umetnosti, slovenska Posojilnica v Mariboru je tamkajšnjim meščanom in strokovnjakom pokazala njim neznane tehnike, ti s pohvalo niso skoparili in so zgradbo poimenovali češki Kreml!« ¹²⁰

Na slovenski strani je viden zadržan ponos na monumentalno stavbo. Ko je bil skelet zgradbe končan, je Glančnik sporočil prijatelju Turnerju: »Sedaj, ko je tako rekoč celo okostje gotovo in tudi že kaže črte bodoče plemenite podobe – vidi se še le da bode poslopje zares impozantno! Čudijo se mu ter ga hodijo gledat celo naši najhujši nasprotniki, katerih vodja je pri nekem nemškem shodu označil poslopje kot ‚grad ki se vzdiguje v sredini mariborske nemške trdnjave‘.« ¹²¹ Tik pred prvo svetovno vojno je Franjo Rosina v nekem članku hvalil »veličastno stavbo z močnim vitkim stolpom, ponosno gledajočo proti Pohorju in čez Dravsko polje, pravega čuvarja slovenske zavednosti in pomnika slovenskega dela v Podravju.« ¹²² Časopisi obsežnejših zapisov niso objavili.

Leta 1921 objavljen daljši komentar v časopisu *Tabor* pokaže kratkotrajnost potrebe po Narodnem domu kot takem. ¹²³

Narodne dome imamo v mnogih mestih naše ožje domovine. Zidali smo jih v časih, ko je nemški val z vso besnostjo butal ob našo slovensko zemljo. Mesta in trgi so žrli narodno samozavest in ponos okoliških Slovencev. Z Narodnim domom smo dobili svojo trdnjavo; tu smo pripravljali napade na zidove, ki jih je zgradil tujec na naši zemlji. In umetno zgrajeni zidovi – »die feste Burg« — pangermanstva so postajali vedno bolj razpokani in trhlji, dokler se niso l. 1918. zrušili v razvaline in podrtine. Preje ognjišče našega narodnega življenja, najlepša in najvažnejša streha naših narodnih bojevnikov v ogroženih krajih, so Narodni domovi po prevratu izgubili svoj poprejšnji pomen in postali enaki drugim poslopjem.

Predlogi, ki jih je avtor prinesel v nadaljevanju, mariborskemu Narodnemu domu po koncu prve svetovne vojne niso mogli vrniti prvotnega utripa. Po medvojnem *intermezzu*, ko ga je zasedla vojska, je z nastankom Kraljevine SHS izgubil veljavo kot »trdnjava obmejnega Slovenstva«. Slovenski kulturi so se za delovanje

¹¹⁹ Národní dům v Mariboru, str. 401; Stavba Národního domu, str. 202; Novák, O sgrafritu, str. 120.

¹²⁰ Prav tam.

¹²¹ SI_PAM/1545, Turner Pavel, AŠ 3, Pismo dr. Jerneja Glančnika dr. Pavlu Turnerju, Maribor, 27. 12. 1897 (zapis po originalu).

¹²² Cit. po Stavbar, Narodni dom, *Celjski zbornik*, str. 95.

¹²³ Mariborski Narodni dom, *Tabor*, str. 1–2.

odprle nove možnosti, saj so se društva lahko preselila v mestne institucije, ki jim do tedaj niso bile dostopne. Iskanje nadaljnje vloge Narodnega doma kaže, da se Slovenci s stavbo niso nikoli zares identificirali.

Pohvale zgradbe, ki je v vsakem pogledu presegala vse okoliške, vključno z mestno hišo, niso niti v času nastanka presegle izrazov »impozantna« in »veličastna«; odzivi na slog se nam niso ohranili. To dejstvo preseneča, saj je imela dekoracija velik izrazni učinek. Kljub navezavi na ljudsko, literarno in zgodovinsko tradicijo se slovensko občinstvo v Narodnem domu ni počutilo doma. Manjkala je miselna nadgradnja, ki bi mu dekor približala in razlago povezala s siceršnjimi narodnimi prizadevanji. Mogoče je tudi, da je stavba s češko dekoracijo, četudi v nekoliko reducirani obliki glede na prvotne načrte, na Slovenskem delovala preveč tuje. Ne v času gradnje ne v dveh desetletjih uporabe poslopje ni bilo ustrezno ovrednoteno. Kot pričajo ohranjene različice načrtov, je med arhitektom in naročniki potekalo več razgovorov. Žal pa se argumenti, s katerimi so nastopali investitorji, ki jim je kot strokovnjak stal ob strani inženir Brabenec, niso ohranili. Pomagali bi nam rekonstruirati raven razmišljanja tedanje slovenske strokovne javnosti. Vsekakor ta ni bila tako močna, da bi njeni argumenti presegli ozek profesionalni krog. Posledica tega so bili vsi posegi in lahkomiselne predelave, ki jih je bila od dvajsetih let dalje deležna stavba. Med drugim je velik del dekoracije, ki je na Slovenskem predstavljala unikum, že v dvajsetih letih 20. stoletja izginil pod beležem.

Tako so bili prekriči češki zgledi, ki v tedanjih duhovnih krogih niso našli ustreznega odziva oz. ne v tolikšni meri, kot radi sugerirajo pavšalni namigi na češke vplive na slovensko narodno gibanje. Aktivno sodelovanje mariborskih stolnih kanonikov pri gradnji kaže, da mariborski Narodni dom ni bil prestižni projekt liberalcev, kot se je to dogodilo v Ljubljani. Še več: celoten projekt je predstavljal poligon, na katerem so se klesala in oblikovala mnenja narodnih akterjev. Le-ta nam razkrivajo precej bolj pestro podobo, kot jo je prikazovalo zgodovinopisje skozi poznejšo nacionalno in nazorsko-politično optiko. Pri dogovarjanjih je šlo za igro emocij, ki so jo nekateri znali izrabiti v svoj prid. Za socialnimi in finančnimi argumenti so se lahko skrivali osebni interesi. Včasih je za konflikt zadostovala razlika v letih. Nekaterim protagonistom je bilo nedvomno pomembno, da so kljub sodelovanju pri slovenskem projektu ohranili stike s staro nemško govorečo elito. Tudi dejstvo, da so posamezniki radi menjavali svoja stališča, je pogosto spregledano. Konfliktom torej niso nujno botrovale razlike v idejnonazorskih stališčih. Za natančnejši pregled takratnega nacionalnega dogajanja in boljše razumevanje procesa vzpostavljanja narodnega diskurza so zato potrebne še nadaljnje mikro-zgodovinske študije, ki bodo osvetlile stališča in dejavnosti takratnih protagonistov tudi na drugih področjih javnega življenja.

Viri in literatura

Viri

Arhivski viri

Národní technické muzeum – Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury a stavitelství, fond št. 62 (NTM, MAS, AAS, fond 62)

Vejrych, sign. 20071009/04/položka 20071015/04 – Národní dům Posojilnica v Mariboru (1891, 1895)

Pokrajinski arhiv Maribor (PAM)

SI_PAM, Uprava za gradnje in regulacijo Maribor, t. e. 389 (Ulica kneza Koclja 9)

SI_PAM/0005, Mestna občina Maribor, AŠ 259, spis 16429

SI_PAM/0645, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, AŠ 969, spis Zadr. I. 45.

SI_PAM/0916, Posojilnica Maribor, AŠ 10, AŠ 12

SI_PAM/1210, Slovanska čitalnica Maribor, AŠ 3

SI_PAM/1545, Turner Pavel, AŠ 3

SI_PAM/1806, Zbirka gradbenih načrtov, mapa 10–11

SI_PAM/1808, Zbirka mikrofilmov Pokrajinskega arhiva Maribor

Zgodovinski arhiv Celje (ZAC)

SI_ZAC/0024, MOC 1. del, 1850–1918, A.Š. 33, 1893/98.

Objavljeni viri

Special-Orts-Repertorium von Steiermark. Obširen imenik krajev na Štajerskem, K. k. statistische Central-Commission (ur.), Wien 1893.

Prešeren, France, Mašek, Kamilo, *Slovenska gerlica*, Četrty zvezek, Slovensko društvo (ur.), Ljubljana 1852. (<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-AD2WSLOQ>) [31. 10. 2018].

Časopisni viri

50 letnica trdke M. Berdajs, *Mariborski delavec*, II/195, str. 2.

Budova Obchodního spolku »Merkur« na nároží Mikulášské třídy a Jáchymovy ulice v Praze V, *Architektonický obzor*, IV, 1905, str. 19–20, 23–24, XXIII–XXIV, XXVIII–XXIX.

Društvene zadeve. (Bralno in pevsko društvo Maribor), *Slovenski gospodar*, XXXIII/49, 1899, str. 5.

Društveno življenje v Mariboru, *Domovina*, IX/48, str. 381.

H. K., Ein Narodni dom in Marburg, *Marburger Zeitung*, XXXIV/12, 1895, str. 1.

–r– [Korošec, Anton], Naše narodno premoženje, *Slovenski gospodar*, XXXII/21, 1898, str. 2.

Maribor. (Društveno življenje), *Slovenski gospodar*, XXXIII/49, 1899, str. 3.

Maribor in Slovenci, *Slovenski gospodar*, XXX/9, 1896, str. 1.

Mariborski Narodni dom, *Tabor*, II/198, 3. 9. 1921, str. 1–2.

Marburg. Die Eröffnungsfeier im »Narodni dom«, *Südsteirische Post*, XIX/96, 1899, str. 3

Marburg und die nationale Bewegung, *Marburger Zeitung*, XXV/9, 1886, str. 1.

Narodni dom, *Slovenski gospodar*, XXVI/3, 1892, str. 22.

Národní dům v Mariboru, *Světobzor*, XXXII/34, 1. 7. 1898, str. 398–399, 401, 406.

Novák, Láďa, O sgrafitu, *Dílo. Umělecký měsíčník*, IX, 1911, str. 14–16, 19, 46–48, 115–123, 175–176, 204, 206, 209–216.

Poziv, *Kmetijske in rokodelske novice*, XIX/42, 1861, str. 350.

»Narodni dom«, *Slovenec*, XXVI/230, 1898, str. 6.

Slovanska čitalnica v Mariboru, *Slovenski gospodar*, XXXIII/30, 1899, str. 5.

Stavba »Národního domu pro Slovincé v Mariboru«, *Technický obzor*, V, 1897, str. 202.

Verstovšek, Karol, Dr. Jernej Glančnik, *Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1906*, XIX, Celovec, 1906, str. 25–28.

Literatura

- Almasy, Karin, *Wie aus Marburgern »Slowenen« und »Deutsche« wurden. Ein Beispiel zur beginnenden nationalen Differenzierung in Zentraleuropa zwischen 1848 und 1861*, Graz 2014 (Wissenschaftliche Schriftenreihe des Pavelhauses, XVI).
- Andrejka, Rudolf, geslo: Rosina, Fran (1863–1924), *Slovenska biografija*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013 (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi517203/#slovenski-biografski-leksikon>) [31. 10. 2018]. Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon*, 9. zv. Raab – Schmid. Alfonz Gspan et al. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1960.
- Barlè, Janko, geslo: Ipavec, Benjamin (1829–1908). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013 (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi243926/#slovenski-biografski-leksikon>) [31. 10. 2018]. Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon*, 3. zv. Hintner – Kocen. Izidor Cankar et al. Ljubljana, Zadružna gospodarska banka, 1928.
- [Baš, Franjo], *Posojilnica v Mariboru (Narodni dom). Pogled na njeno petdesetletno delovanje*, Maribor 1933.
- Baš, Franjo, *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*, Maribor 1989 (Documenta et studia historiae recentioris, VIII).
- Cevc, Emilijan, *Slovenska umetnost*, Ljubljana 1966.
- Ciglencečki, Marjeta, *Maribor/Marburg an der Drau. Ein kunstgeschichtlicher Rundgang*, Regensburg 2012.
- Curk, Jože/Premzl, Primož, *Mariborske vedute*, Maribor 2004.
- Cvirn, Janez, *Trdnjavijski trikotnik: Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)*, Maribor 1997.
- Cvirn, Janez, *Das »Festungsdreieck«. Zur politischen Orientierung der Deutschen in der Untersteiermark (1861–1914)*, Wien 2017 (Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, LXXVI).
- Hartman, Bruno, *Slovanska čitalnica v Mariboru in njegovi knjižnici*, Časopis za zgodovino in narodopisje, XV/1–2, 1979, str. 295–340.
- Hartman, Bruno, *Sto let Narodnega doma*, 1998 (<http://www.nd-mb.si/informacije/narodni-dom-maribor/zgodovina-narodnega-doma/>) [30. 10. 2018]
- Hartman, Bruno, *Kultura v Mariboru. Gibanja, zvrsti, osebnosti*, Maribor 2001.
- Heimstätten der Nation. Ostmitteleuropäische Vereins- und Gesellschaftshäuser im transnationalen Vergleich* (ur. Peter Haslinger/Heidi Hein-Kirchner/Rudolf Jaworski), Marburg 2013 (Tagungen zur Ostmitteleuropaforschung, 32).
- Kovačič, Fran, geslo: Križanič, Ivan (1843–1901), *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi306375/#slovenski-biografski-leksikon>) [31. 10. 2018]. Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon*, 4. zv. Kocen – Lužar. Franc Ksaver Lukman et al. Ljubljana, Zadružna gospodarska banka, 1932.
- Kranjec, Silvo, geslo: Korošec, Anton (1872–1940), *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi290163/#slovenski-biografski-leksikon>) [31. 10. 2018]. Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon*, 4. zv. Kocen – Lužar. Franc Ksaver Lukman et al. Ljubljana, Zadružna gospodarska banka, 1932.

- Latinović, Kaja, *Narodni dom in Nemška hiša v Celju*, Maribor 2014 (diplomsko delo, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru), (<https://dk.um.si/IzpisGradiva.php?lang=slv&id=45770>) [31. 10. 2018].
- Lazarini, Franci, *The Architecture of Cultural Institutions in Slovenia in the Period of Historicism, Admired as well as Overlooked Beauty. Contributions to Architecture of Historicism, Art Nouveau, Early Modernism and Traditionalism* (ur. Zuzana Ragulová/Jan Galeta), Brno 2015, str. 73–84.
- Leskovec, Antoša, *Gospodarstvo v Mariboru od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne, Od Maribora do Trsta. Zbornik referatov* (ur. Darko Friš/Franc Rozman), Maribor 1997, str. 107–125.
- Lukman, Franc Ksaver, geslo: Matek, Martin (1860–1930), *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi353083/#slovenski-biografski-leksikon>) [31. 10. 2018]. Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon*, 5. zv. Maas – Mrkun. Franc Ksaver Lukman et al. Ljubljana, Zadržna gospodarska banka, 1933.
- Lukman, Franc Ksaver, geslo: Mlakar, Ivan (1845–1914), *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi371714/#slovenski-biografski-leksikon>) [31. 10. 2018]. Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon*, 5. zv. Maas – Mrkun. Franc Ksaver Lukman et al. Ljubljana, Zadržna gospodarska banka, 1933.
- Marek, Michaela, »Monumentalbauten« und Städtebau als Spiegel des gesellschaftlichen Wandels in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts, *Böhmen im 19. Jahrhundert. Vom Klassizismus zur Moderne* (ur. Ferdinand Seibt), Berlin – Frankfurt am Main 1995, str. 226–233.
- Pemič, Monika, *Dom za Narodno galerijo. O arhitekturi in nastanku najstarejše galerijske stavbe na Slovenskem, Od Narodnega doma do Narodne galerije* (ur. Mojca Jenko/Monika Pemič), Ljubljana 2009, str. 9–41.
- Pemič, Monika, *Heime der Nation: Die Vereinshäuser in Ljubljana und Maribor, Im Dienst der Nation. Identitätsstiftungen und Identitätsbrüche in Werken der bildenden Kunst* (ur. Matthias Krüger/Isabella Woldt), Berlin 2011 [Mnemosyne. Schriften des internationalen Warburg-Kollegs], str. 233–260.
- Pemič, Monika, *Novoodkriti dokumenti iz 90. let 19. stoletja za mariborski Narodni dom iz arhivov in zbirk v Pragi in Mariboru. Bilten SUZD, XXXVI/3, 2017* (<http://www.suzd.si/bilten/prispevki/1524-bilten-suzd-36-2017-03>) [31. 10. 2018].
- Pemič, Monika, *Jan Vejrychs Narodni dom im slowenischen Maribor. Eine Untersuchung anhand der Archivbestände in Prag und Maribor, Umění/Art, LXVI/1–2, 2018*, str. 88–104.
- Pertl, Eman, geslo: Terč, Filip (1844–1917), *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi692294/#slovenski-biografski-leksikon>) [31. 10. 2018]. Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon*, 12. zv. Tábořská – Trtnik. Alfonz Gspan, Fran Petrè et al. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1980.
- Polec, Janko, geslo: Dominkuš, Ferdinand (1829–1901). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013 (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi177535/#slovenski-biografski-leksikon>) [31. 10. 2018]. Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon*, 1. zv. Abraham – Erberg. Izidor Cankar et al. Ljubljana, Zadržna gospodarska banka, 1925.
- Prelovšek, Damjan, *Identitätssuche und Nachholbedarf. Zur Ausbildung einer bürgerlichen Architektur in Slowenien, Bürgerliche Selbstdarstellung. Städtebau, Architektur, Denkmäler* (ur. Hanns Haas/Hannes Stekl), Wien – Köln – Weimar 1995 (Bürgertum in der Habsburgermonarchie, IV), str. 117–128.

- Rozman, Franc, geslo: Verstovšek, Karel (1871–1923). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013 (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi776856/#slovenski-biografski-leksikon>) [31. 10. 2018]. Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon*, 13. zv. Trubar – Vodaine. Alfonz Gspan, Jože Munda in Fran Petré Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1982.
- Sapač, Igor; Lazarini, Franci, *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*, Ljubljana 2015.
- Sapač, Igor, Javne palače, v: Sapač; Lazarini, *Arhitektura 19. stoletja*, str. 144–147.
- Savnik, Roman, geslo: Sernec, Janko starejši (1834–1909), *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi563321/#slovenski-biografski-leksikon>) [31. 10. 2018]. Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon*, 10. zv. Schmidl – Steklasa. Alfonz Gspan et al. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1967.
- Sernec, Josip, *Spomini*, Ljubljana 1927.
- Stavbar, Vlasta, Narodni dom v Mariboru, *Celjski zbornik*, 1997, str. 95–114.
- Stavbar, Vlasta, Narodni dom v Mariboru, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, LXXIII/n.v. XXXVIII/1, 2002, str. 75–89.
- Šlebinger, Janko, geslo: Glančnik, Jernej (1844–1905), *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi201122/#slovenski-biografski-leksikon>) [31. 10. 2018]. Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon*, 2. zv. Erberg – Hinterlechner. Izidor Cankar et al. Ljubljana, Zadružna gospodarska banka, 1926.
- Šlebinger, Janko, geslo: Koprivnik, Janez (1849–1912), *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013 (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi289210/#slovenski-biografski-leksikon>) [31. 10. 2018]. Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon*, 4. zv. Kocen – Lužar. Franc Ksaver Lukman et al. Ljubljana, Zadružna gospodarska banka, 1932.
- Šlebinger, Janko, geslo: Majciger, Janez (1829–1909). Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013 (<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi342327/#slovenski-biografski-leksikon>) [31. 10. 2018]. Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon*, 5. zv. Maas – Mrkun. Franc Ksaver Lukman et al. Ljubljana, Zadružna gospodarska banka, 1933.
- Štuhec, Mojca, *Z železnico do modernejšega Maribora: arhitektura in urbanizem Maribora v obdobju 1846–1918*, Maribor 2017.
- Uhlík, Jan, *Architekt Jan Vejrych a jeho tvorba: Architect Jan Vejrych and His Works*, Praha 2013 (diplomsko delo, Filozofska fakulteta Karlove univerze v Prahi). (<https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/135084/>) [31. 10. 2018].
- Uhlík, Jan, *Jan Vejrych. Život a dílo architekta z Horní Branné u Jilemnice*, Vrchlabí 2017.
- Uhlík, Jan, *Arhitekt Jan Vejrych. Avtor Narodnega doma v Mariboru*, Maribor 2018.
- Sergej Vrišer, Arhitektura Narodnega doma v Mariboru. Ob njeni stoletnici, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, LXX, n. v. XXXV/3, 1999, str. 493–496.
- Vybíral, Jindřich, »... die Kunst muss aus nationalem Boden hervorgehen«. Die Erfindung des tschechischen Nationalstils, *Im Dienst der Nation. Identitätsstiftungen und Identitätsbrüche in Werken der bildenden Kunst* (ur. Matthias Krüger/Isabella Woldt), Berlin 2011, (Mnemosyne. Schriften des internationalen Warburg-Kollegs), str. 77–94.
- Vybíral, Jindřich, Konstruování národní identity na příkladu české architektury 19. století, *Národní styl. Kultura a politika*, (ur. Vendula Hnídková), Praha 2013, str. 17–45.

SUMMARY

The Slovene National Movement and the Original Appearance of Narodni Dom in Maribor. Jan Vejrych, His Slovene Clients and the Audience's Response

Monika Pemič

Members of the Slovene-speaking bourgeoisie became increasingly noticeable players in the political arena of the second half of the 19th century. In cities marked by the dominance of the German-speaking elite, they lacked appropriate infrastructure for their political, cultural, and social gatherings. As early as 1855 the lawyer Janko Sernec, the first president of the Maribor reading society *Slovanska čitalnica* expressed his belief that the society required its own national hall, i.e. *Narodni Dom*.

Jernej Glančnik, head of the loan bank *Posojilnica*, warmed to the idea. With the help of Josip Vošjak he managed to convince members of the general assembly, which was held on 23 February 1890, to vote in favour of the purchase of a building plot. It remains unknown why the idea took two years to materialize or what happened during this period. At a general assembly held on 21 February 1892, Glančnik announced the purchase of the land plot and an order of timber. Glančnik may have suspected that some committee members were reluctant and, consequently, he did not order timber without having the building's construction plan in his hands. This assumption is substantiated by the dating on a roll of draft designs, which begins with the year 1891 and is kept in the Archive of Architecture and Civil Engineering at the National Technical Museum in Prague.

The renowned Czech architect Jan Vejrych (1856–1926) was commissioned with the construction of *Narodni Dom*. Several versions of the designs are preserved, two of which are undated and believed to have been made in the first stage of the project. The architect designed a two-wing building from the very beginning. The wing next to the present-day street *Ulica slovenske osamosvojitve* (formerly *Badgasse*) was intended for a restaurant and a festivity hall, while the wing along the street *Ulica kneza Koclja* (formerly *Nagy Strasse*) was to house the premises of the loan bank, the reading society, and residential units. The facade was designed in the style of the Czech Neo-Renaissance with a typical sgraffito decoration.

The project's promising beginning was followed by a halt. Franjo Baš maintained that some members feared that the loan bank could end up having financial difficulties due to this large-scale investment. Other concerns are evident from archival documents as well; consequently, an attempt to revive the project in 1895, which is documented by a new series of designs, also failed to bear fruit.

It was not until 11 April 1897 that members of *Posojilnica* voted in favour of the construction by a margin of eight votes. The building permit was issued on 21 June 1897. From that point onwards the construction advanced swiftly, so that the building's shell construction was completed before the end of the year. Featuring a tall tower that was visible from afar, the structure was an impressive sight. As a symbolic testament to the investors' power, the tower became a thorn in the sides of both the German nationalists and the Slovene opponents of the project.

When the shell construction was completed and had to be approved in February 1898, the municipal officials demanded that the tower's vertical wooden column (*Helmstange*) be extended. This task was absolutely unnecessary from a constructional standpoint and difficult to fulfil; nevertheless the investors were forced to comply with their demand. A blow from within the Slovene community followed in May. Anton Korošec condemned the construction of this expensive structure in *Slovenski gospodar*, arguing that financial aid was needed more urgently in other spheres and adamantly voicing support for peasants, for whom he believed that there would be no room in *Narodni Dom*.

Construction nonetheless continued, and a document bearing the names of the most deserving members of the building committee, the savings association's leaders and its board of trustees stored in a hollow metal ball at the top of the building's spire attests that the tower was completed on 10 July 1898. The occupants of Narodni Dom moved into the building in stages, beginning with the loan bank Posojilnica on 15 October 1898; the reading society followed suit on 31 May 1899, when the operation permit was issued for the building.

In Baš's opinion, the decision not to hold a public celebration upon its opening was the result of unrest taking place during the opening of Narodni Dom in Celje. The building's opening was marked by the first performance on the central stage, which was organized by the reading society on 30 November 1899. Glančnik died almost five years later. Franjo Rosina became his successor and Narodni Dom thus acquired an air of a liberal institution, while Slovenes in the city saw a period of open political strife when a parallel financial institution, the Lower Styrian loan bank Spodnještajerska ljudska posojilnica, was established in 1908.

The Habsburg army occupied Narodni Dom during World War I; after the war it lost its significance as a Slovene centre because societies could expand their activities to institutions that had been beyond their reach up to then. The search for its future role indicates that Maribor-based Slovenes never really identified with the building, which was intended as a representation of the position of the Slovene community in the city. The building in the Czech Neo-Renaissance style did not generate widespread public acceptance and recognition among Slovenes in the period of its construction or in the years after World War I. The bulk of sgraffito decore, which was unique in Slovene ethnic territory, disappeared under coats of paint or was removed in the 1920s, when the building was remodelled.

Slovene historiography has claimed that the Czech example was decisive for the Slovene nationalist movement, but the introduction of these architectural elements did not resonate with Slovene intellectual circles. Active involvement of the local clergymen (cathedral canons) in the construction indicates that Narodni Dom in Maribor was not a prestige project of liberals; it became one only after the establishment of the parallel Slovene financial institution in 1908. Up to then this project, which can be retraced from the early 1890s onwards, represented a testing ground for forging national players' opinions. Examination of these opinions reveals much greater diversity than is reflected by historiographic studies that focus on nationalism, world views, or politics.

Negotiations about the building and the construction process were a game of emotions that some could use in their favour. Personal interests or intergenerational conflicts could be hidden behind social arguments. Despite having participated in the Slovene project, some protagonists felt it important to keep in touch with the old German-speaking elite. The fact that individuals often changed their opinions has been frequently overlooked as well. Additional micro-historical research that would shed light on the players' opinions and activities in other spheres of public life are needed to generate a more detailed account of the national situation at the time and to develop a better understanding of the process of establishing a national discourse.

ISSN 0350-5774

9 770350 577002

ZČ | Ljubljana | 73 | 2019 | št. 3-4 (160) | str. 265-526